

Jacob Blumenfeld

Κλιματική βαρβαρότητα: προσαρμογή σε έναν λάθος κόσμο

Σημείωμα της Μετάφρασης

Με το κείμενο του Jacob Blumenfeld¹ με τίτλο *Κλιματική Βαρβαρότητα. Προσαρμογή σε ένα λάθος κόσμο*² εγκαινιάζουμε έναν κύκλο μεταφράσεων που θα εστιάσει στην κλιματική αλλαγή και στη σχέση της αφενός με την δυναμική του πολιτισμού του κεφαλαίου στον 21^ο αιώνα αφετέρου με την κριτική των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων, όπως αυτή ανασυγκροτείται υπό τις νέες προοπτικές. Σκοπός είναι μια ελάχιστη συμβολή στο βάθεμα της συζήτησης, καθώς στο ελληνόφωνο συγκείμενο, και μάλιστα ανεξάρτητα από πολιτικό προσανατολισμό, η όποια αντιπαράθεση περί κλιματικής αλλαγής μοιάζει να αδυνατεί να λάβει στοιχειωδώς υπόψη της τα επιστημονικά πορίσματα που αφορούν τόσο την δυναμική όσο και την κλίμακα του φαινομένου², έστω με τη μορφή των μετριοπαθέστατων ανακοινώσεων του IPCC, στις οποίες αποτυπώνεται αυτό που η διεθνής διακρατική κοινότητα αναγκάζεται, υπό την πίεση των πλέον αδιάσειστα τεκμηριωμένων δεδομένων, να παραδεχτεί πως λαμβάνει χώρα.

Ο Blumenfeld, με αφετηρία την ευσύνοπτη τυπολογία των Mann και Wainwright, θέτει το ερώτημα της κοινωνικής δυναμικής που ξεδιπλώνεται στον ορίζοντα της διαφαινόμενης κλιματικής απορρύθμισης, και των πολιτικών προταγμάτων που αναδύονται ή δύνανται να αναδυθούν σε μια τέτοια συγκυρία.

Παρόλο τον αναγκαστικά θεωρησιακό χαρακτήρα μιας τέτοιας διαπραγματεύσεως, μέσα από την επιχειρηματολογία που αναπτύσσεται θίγονται μια σειρά από καίρια ερωτήματα που θα μας απασχολήσουν έτσι κι αλλιώς τις δεκαετίες που έρχονται, είτε το θέλουμε είτε όχι.

Όπως γράφει ο Πάνεκουκ, «ο καπιταλισμός είναι μια ακέφαλη οικονομία, η οποία αδυνατεί να ρυθμίσει τη δραστηριότητά της μέσα από τη συνειδητοποίηση των επιπτώσεών της.»³ Συνεπώς, πώς θα καταφέρουμε να μπλοκάρουμε μόνιμα και οριστικά τη μηχανή της οικονομίας χωρίς να εγκλωβιστούμε κάτω από τα συντρίμια της; Πώς θα καταφέρουμε να ανοίξουμε δρόμους για μια συλλογική ζωή που να μην έχει ως ορίζοντα την πορεία προς την καταστροφή των προϋποθέσεών της;

1. [ΣτΜ] Ο Jacob Blumenfeld εργάζεται ως επίκουρος καθηγητής στο τμήμα φιλοσοφίας του πανεπιστημίου του Oldenburg στη Γερμανία. Είναι μέλος ενός ομαδικού ερευνητικού προγράμματος με τίτλο *Strukturwandel des Eigentums* [Αλλαγή της δομής της ιδιοκτησίας]. Η τωρινή του ερευνητική δραστηριότητα εστιάζει σε ερωτήματα που αφορούν την ιδιοκτησία, την οικολογία και την απαλλοτρίωση. Το παρόν είναι το τρίτο κείμενο του Blumenfeld που μεταφράζεται στα ελληνικά. Έχουν ήδη μεταφραστεί το *Κανονικότητα ίσον Θάνατος* στο 4^ο τεύχος του περιοδικού *Διαλυτικό* και το *Ό,τι υπάρχει για μένα είναι μηδέν* στο 5^ο τεύχος του περιοδικού *Διαλυτικό*.

2. [ΣτΜ] Με δυο λόγια, προσπαθούμε να πάρουμε στα σοβαρά την θέση του περιοδικού *chuang* σύμφωνα με την οποία «η κριτική του καπιταλισμού φτωχαίνει κάθε φορά που αποκόπτεται από τις θετικές επιστήμες» (*chuang*, *Κοινωνική Μόλυνση*, 2020). Το εν λόγω φτώχεμα τείνει, όπως είναι λογικό, να γίνεται αντιληπτό ως σημείο ριζοσπαστικότητας.

3. [ΣτΜ] *Naturverwüstung*, 1909. Το κείμενο μπορεί να βρεθεί στο διαδικτυακό αρχείο του AAP, < <http://aaap.be/Pages/Pannekoek-de-ZK-1909-Naturverw%C3%BCstung.html> >

* Τίτλος πρωτότυπου:

Climate Barbarism: Adapting to a wrong world.

Δημοσιεύτηκε τον Ιανουάριο του 2022 στο περιοδικό *Consellations*.

<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/1467-8675.12596>

Η παρούσα μετάφραση μπορεί να βρεθεί στη σελίδα cognnorti.wordpress.com.

* * *

Εισαγωγή

Είναι πιθανό πως στις δεκαετίες που έρχονται το πρώτο θέμα συζήτησης θα είναι ο καιρός. Σήμερα, η συζήτηση για την κλιματική αλλαγή τείνει να αφορά τις επιπτώσεις που έχει στο φυσικό τοπίο και τις συνθήκες διαβίωσης, το ποιος ευθύνεται, καθώς και τους τρόπους με τους οποίους το φαινόμενο θα μπορούσε καλύτερα να μετριαστεί. Αυτές οι αντιπαραθέσεις έχουν αρχίσει να τελματώνουν. Όλοι γνωρίζουμε από πού προέρχεται η κλιματική αλλαγή, τι επιπτώσεις έχει και πώς θα μπορούσαμε να τη σταματήσουμε—αλλά είμαστε εγκλωβισμένοι σε μια πολιτική και κοινωνικοοικονομική τάξη πραγμάτων που καθιστά σχεδόν αδύνατο να αλλάξει κάτι πραγματικά χωρίς ριζική αλλαγή προτεραιοτήτων. Ένας τρόπος για να βγούμε από αυτό το αδιέξοδο είναι να επανεξετάσουμε το πρόβλημα τόσο στο ηθικό όσο και στο πολιτικό επίπεδο.

Ο θεωρητικός κλάδος της κλιματικής ηθικής ασχολείται κατά κύριο λόγο με τα δύο ακόλουθα ερωτήματα: (1) ποιες αρχές δικαιοσύνης οφείλουν να διέπουν τις διακρατικές διαπραγματεύσεις αναφορικά με τον βέλτιστο τρόπο μετριασμού της κλιματικής αλλαγής και προσαρμογής στις επιπτώσεις της (Caney, 2005, 2014· Bell, 2010· Gardiner, 2004· Jamieson, 1992, 2005· Moellendorf, 2015· Shue, 2014), και (2) σε ποιο βαθμό τα άτομα έχουν ηθικό καθήκον να αλλάξουν τη δική τους συμπεριφορά με γνώμονα τη ελάττωση της κατανάλωσης ορυκτών καυσίμων (Sinnott-Armstrong, 2005· Jamieson, 2010· Hiller, 2011· Schwenkenbecher, 2014· Cripps, 2013· Fragnière, 2016· Godoy, 2017). Παρόλο που δεν είναι χωρίς ενδιαφέρον, τα ερωτήματα αυτά δεν καταφέρνουν να θίξουν αποτελεσματικά τις νέες ηθικές προκλήσεις που θέτει η κλιματική αλλαγή στον άνθρωπο, εδώ και τώρα. Αποσυνδέοντας χρονικά και χωρικά αιτία και αποτέλεσμα, θύτη και θύμα, καθώς και πρόθεση και δράση, η κλιματική αλλαγή θέτει σε αμφισβήτηση τους συμβατικούς κανονιστικούς ορισμούς του τι σημαίνει να είναι κανείς πρόσωπο, δηλαδή να είναι υπόλογος απέναντι στους άλλους, να είναι υπεύθυνος για πρόκληση βλάβης, να είναι υπαίτιος, ακόμη και του τι σημαίνει να έχει κανείς στη διάθεσή του επιλογές που επηρεάζουν την πορεία των πραγμάτων (Gardiner, 2006, 2011· Jamieson, 2014· Page, 1999). Τα ρολσιανά [Rawlsian], ωφελμιστικά και καντιανά ηθικά πλαίσια είναι ανεπαρκή· χρειαζόμαστε έναν νέο τρόπο να σκεφτόμαστε το Ανθρώπινο σε συνθήκες κλιματικής καταστροφής (Jonas, 1984), έναν τρόπο που λαμβάνει υπόψη του την εξάρτησή μας από συγκεκριμένες οικολογικές παραμέτρους που αφορούν την ανθρώπινη ευημερία, παραμέτρους που σήμερα, στο λεγόμενο «Ανθρωπόκαινο», καταστρέφονται.

Από τότε που μερικοί ειδικοί της στρωματογραφίας πρότειναν τον όρο κατά τη δεκαετία του 2000, το λεγόμενο «Ανθρωπόκαινο» διαδόθηκε αστραπιαία στην κοινωνική θεωρία. Σκοπός ήταν να προσδιοριστεί

μια νέα γεωλογική εποχή, ειδοποιός διαφορά της οποίας είναι η ύπαρξη, στα ίδια τα ιζηματογενή στρώματα της γης, γεωλογικών ευρημάτων που οφείλονται στον άνθρωπο (Steffen et al., 2007). Κάποιοι κριτικοί θεωρητικοί (Malm και Hornborg, 2014) αντιτάχθηκαν στον όρο, υποστηρίζοντας ότι με τη χρήση του διαπράττεται το σφάλμα να καταδεικνύεται η ανθρωπότητα στο σύνολό της, δηλαδή ο *Άνθρωπος* ως τέτοιος, ως υπαίτιος φορέας για τη μη αναστρέψιμη καταστροφή των οικολογικών παραμέτρων της ολόκαινου εποχής. Είναι όντως, όπως ισχυρίζονται ορισμένοι, το ανθρώπινο είδος στο σύνολό του ο φορέας αυτής της καταστροφής, ή πρέπει να διακρίνουμε κατηγορικά διαφορετικούς τύπους της σχέσης του ανθρώπου με τη φύση; Αν ναι, με βάση ποιο κριτήριο πρέπει να γίνονται τέτοιες διακρίσεις; Με άλλα λόγια, ποιος είναι ο πρέπων τρόπος εξέτασης των αντικρουόμενων επιστημολογικών, μεταφυσικών και ανθρωπολογικών προσεγγίσεων ως προς το περιβάλλον, όταν κρίνουμε την εγκυρότητα της έννοιας του *Ανθρωπόκαινου*; Ακολουθώντας τους Malm και Hornborg (2014), θεωρώ ότι μια ανταγωνιστική θεωρία της ανάπτυξης των ανθρώπινων κοινωνικών σχέσεων είναι ασύμβατη με οποιαδήποτε γενίκευση καθολικών χαρακτηριστικών του ανθρώπινου είδους σε σχέση με το περιβάλλον. Όμως, σε αντίθεση με τους προαναφερθέντες συγγραφείς, πιστεύω πως υπάρχει ακόμη χώρος για μια φιλοσοφική θεωρία του *Ανθρωπόκαινου*, όχι ως αιτιώδη-εμπειρική περιγραφή της ανθρώπινης κυριαρχίας στο οικοσύστημα, αλλά ως κανονιστική περιγραφή του τι σημαίνει να ζούμε μαζί σε έναν εύθραυστο πλανήτη.

Πώς όμως μπορούμε να δράσουμε από κοινού στο *Ανθρωπόκαινο*, δεδομένου του καθεστώτος της μόνιμης κρίσης, της έκτακτης ανάγκης και της καταστροφής; Υπάρχει η κοινή πεποίθηση ότι η πραγματική επίγνωση και αποδοχή του γεγονότος της ανθρωπογενούς κλιματικής αλλαγής (σε αντίθεση με την άγνοια ή την άρνηση) οδηγεί αυτόματα στην υιοθέτηση πολιτικών και ηθικών θέσεων που προασπίζονται τη συλλογική ανθρώπινη δράση, προς την κατεύθυνση της ελαχιστοποίησης της οδύνης για όλους και της προσαρμογής των ανθρώπινων κοινωνιών σε ένα μέλλον απαλλαγμένο από ορυκτά καύσιμα. Αυτό είναι λάθος. Ενάντια στην ιδέα ότι η επιστημονική επίγνωση των γεγονότων που αφορούν την κλιματική αλλαγή αρκεί για να λειτουργήσει ως έναυσμα κινητοποίησης για ένα κοινό ηθικό σχέδιο της ανθρωπότητας προς ένα ενοποιητικό κοινό καλό, υποστηρίζω ότι η συνειδητοποίηση του γεγονότος της κλιματικής αλλαγής μπορεί εξίσου καλά να αποτελέσει έναυσμα για την όξυνση των διαχωρισμών της ανθρωπότητας σε αντιεξισωτικές, ξενοφοβικές, ταξικά διαφοροποιημένες ζώνες ανταγωνιστικής επιβίωσης (Klein, 2019a· Parenti, 2011· Taylor, 2019). Θα ονομάσω αυτή την τάση ‘κλιματική βαρβαρότητα’ και θα προσπαθήσω να εξηγήσω τις εννοιολογικές της βάσεις.

Το παρόν άρθρο αποτελείται από δύο μέρη: το πρώτο είναι μια κριτική της μικρόνοιας που χαρακτηρίζει την κλιματική ηθική και το δεύτε-

ρο είναι μια συμβολή στην κλιματική πολιτική. Στόχος του πρώτου μέρους είναι να καταδείξει τη βαθιά σύνδεση μεταξύ ορυκτής οικονομίας και κλιματικής αλλαγής. Πρόκειται για μια δομική σύνδεση που φανερώνει όχι μόνο την ανεπάρκεια των επιμέρους λύσεων που βασίζονται στην αγορά, αλλά και τον ιδεολογικό τους χαρακτήρα. Εδώ, στηρίζομαι κυρίως σε άλλους οικολόγους μαρξιστές. Παράλληλα, θα ασκήσω κριτική σε ορισμένες τάσεις της κλιματικής ηθικής. Στο δεύτερο μισό του άρθρου ανεβαίνω επίπεδο ανάλυσης και εστιάζω στις διάφορες πολιτικοοικονομικές μορφές μέσω των οποίων διασυνδέονται κρατική δράση και καπιταλιστική δυναμική, όπως αυτές αναδύονται ως απαντήσεις στην κλιματική αλλαγή. Με βάση την ανάγνωση του *Climate Leviathan* (2018) των Mann και Wainwright, μαζί με ορισμένα πρόσφατα σχόλια της Naomi Klein (2019a), θα υποστηρίξω ότι οφείλουμε να λάβουμε πιο σοβαρά υπόψη μας μια υβριδική πολιτική μορφή προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή, η οποία αποδέχεται πλήρως τη βίαιη πραγματικότητα της, ενώ ταυτόχρονα αρνείται κάθε μορφή αλληλεγγύης ως απάντηση στις επιπτώσεις της. Αποσαφηνίζοντας εννοιολογικά αυτή την πιθανότητα ως πραγματική απειλή, ελπίζουμε ότι θα είμαστε πιο έτοιμοι να την αναγνωρίσουμε στο μέλλον, ώστε να την αποφύγουμε.

Ενάντια στην κλιματική ηθική

Ας ξεκινήσω με μια ανασκόπηση των διάφορων κοινών τρόπων διατύπωσης του ζητήματος της κλιματικής αλλαγής:

1. Η κλιματική αλλαγή αποτελεί το μεγαλύτερο «πρόβλημα συλλογικής δράσης» που έχει ανακύψει ως τώρα στην ιστορία της ανθρωπότητας (Gardiner, 2011).⁴
2. Η ανθρωπογενής κλιματική αλλαγή—συμπεριλαμβανομένης της υπερθέρμανσης του πλανήτη, της οξίνισης⁵ των ωκεανών, της ανόδου της στάθμης της θάλασσας, της απώλειας της βιοποικιλότητας και της αύξησης της συχνότητας εμφάνισης των ακραίων καιρικών φαινομένων—είναι αποτέλεσμα της υπέρμετρης εκπομπής αερίων του θερμοκηπίου, ως επί το πλείστον διοξειδίου του άνθρακα, καθώς και της μαζικής αποψίλωσης των δασών τα τελευταία 200 χρόνια, κυρίως από τις βιομηχανικές χώρες, πλούσιες χώρες (Shue, 1993· Maslin, 2014· IPCC, 2014, 2018).

---

4. Ως προς τον λόγο για τον οποίο η κλιματική αλλαγή δεν γίνεται να ιδωθεί ως πρόβλημα συλλογικής δράσης, βλέπε Mann και Wainwright (2018), σελ. 103–108, και Aklın και Mildemberger (2020).

5. [ΣΤΜ] Ως οξίνιση των ωκεανών ορίζεται η μείωση της τιμής του pH του θαλασσινού νερού. Προκαλείται από την απορρόφηση του διοξειδίου του άνθρακα που βρίσκεται στην ατμόσφαιρα. Η άνοδος του ποσοστού του ατμοσφαιρικού CO₂ αυξάνει την οξίνιση.

3. Τα άτομα στις πλούσιες χώρες, και ιδιαίτερα τα πλούσια άτομα που ζουν σε πλούσιες χώρες, είναι δυσανάλογα υπεύθυνα για μια τεράστια ποσότητα εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα, ιστορικά και σήμερα. Τα γιγαντιαία αποτυπώματα άνθρακα είναι αποτέλεσμα σπάταλων καταναλωτικών επιλογών (βλ. άρθρα στο Gardiner et al., 2010). Το ήμισυ του άνθρακα που βρίσκεται σήμερα στην ατμόσφαιρα απελευθερώθηκε κατά τα τελευταία 30 χρόνια και αντιστοιχεί κυρίως στην κατανάλωση των πλούσιων πολιτών του παγκόσμιου Βορρά (Ritchie & Roser, 2017· Wallace-Wells, 2019).
4. Η χρήση ορυκτών καυσίμων για την παροχή ενέργειας στον πλανήτη μας—ιδίως μέσω της καύσης άνθρακα, πετρελαίου και φυσικού αερίου—είναι ο πρωταρχικός παράγοντας της εκρηκτικής ανόδου των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα (Maslin, 2014).
5. Για να διατηρηθεί η βιωσιμότητα του πλανήτη και να αποφευχθούν καταστροφικές απώλειες, η άνοδος της παγκόσμιας θερμοκρασίας πρέπει να περιοριστεί στον 1,5 °C ή στους 2 °C το πολύ (IPCC, 2014, 2018). Όμως, δεδομένης της πορείας που ακολουθούμε αυτή τη στιγμή ως προς τις ποσότητες εκπομπής αερίων του θερμοκηπίου, τέτοιοι στόχοι είναι σχεδόν αδύνατο να επιτευχθούν.
6. Παρ' όλα αυτά, οι περισσότεροι υπεύθυνοι για τη χάραξη πολιτικής, καθώς και πολλοί οικονομολόγοι και φιλόσοφοι, πιστεύουν ότι η πιο ρεαλιστική, αποδοτική και αποτελεσματική στρατηγική για τον μετριασμό της οξύτητας της κλιματικής αλλαγής και την προσαρμογή στις επιπτώσεις της συνίσταται σε μέτρα όπως η εφαρμογή ενός δίκαιου φόρου ρύπων άνθρακα, η επιβολή ανώτατων ορίων εκπομπής αερίων, η εμπορία των εκπομπών στην παγκόσμια αγορά, η παροχή κινήτρων κατανάλωσης οικολογικών προϊόντων, η παροχή πιστώσεων στις επιχειρήσεις για την ανάπτυξη και χρήση βιώσιμων τεχνολογιών, η συγκέντρωση πόρων για τη χρηματοδότηση έργων προσαρμογής παγκοσμίως και η προώθηση περισσότερων δημόσιων επενδύσεων σε τομείς που αφορούν πράσινες θέσεις εργασίας. (Stern, 2008· Broome, 2012· Ηνωμένα Έθνη, 2015· Ocasio-Cortez, 2019).

Τώρα, παρόλο που τα περισσότερα από τα παραπάνω δεν είναι λάθος, δεν θεωρώ πως αποτελούν ιδιαίτερα βοηθητικές προτάσεις για την επίλυση της κλιματικής κρίσης. Γιατί;

Αυτός ο τρόπος με τον οποίον συνήθως διατυπώνεται το πρόβλημα—ως ζήτημα που έχει να κάνει με καταναλωτικές επιλογές και αποτυπώματα άνθρακα, ατομικές εκπομπές αερίων και φόρους ρύπων, ερωτήματα συλλογικής δράσης και λύσεων της αγοράς—δεν λαμβάνει υπόψη τις δομικές αιτίες της κλιματικής αλλαγής, οι οποίες έχουν τις

ρίζες τους στην οικονομική μορφή ζωής μας. Υποθέτει ότι μπορεί κανείς να διαχωρίσει την κλιματική κρίση από την υλική της βάση, η οποία έχει να κάνει με τον τρόπο λειτουργίας της παγκόσμιας οικονομίας, δηλαδή με το πώς, από ποιον και για ποιον παράγονται και διανέμονται τα αγαθά στο σήμερα. Αγνοεί τις τεράστιες διαφορές ισχύος ανάμεσα σε αυτούς που πρέπει να πάνε στη δουλειά τους για να έχουν να πληρώσουν το φαγητό, το ενοίκιο, το λογαριασμό του τηλεφώνου, την υποθήκη, την ασφάλιση, την υγειονομική περίθαλψη και τα κόστη που έχουν τα παιδιά τους, και εκείνους που ζουν από τις αποδόσεις των περιουσιακών τους στοιχείων, τις αποδόσεις του κεφαλαίου και τις χρηματοοικονομικές επενδύσεις. Πιο συγκεκριμένα, ένας τέτοιος τρόπος διατύπωσης του προβλήματος αγνοεί το γεγονός ότι οι καπιταλιστικές επιχειρήσεις είναι δομικά αναγκασμένες από τον ανταγωνισμό να μεγιστοποιούν το κέρδος για τους μετόχους τους, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι όποιες επιπτώσεις για τον πλανήτη.

Τι αποτελεί την κινητήρια δύναμη πίσω από αυτόν τον καταναγκασμό; Δεν είναι η επιθυμία ικανοποίησης των αναγκών των άλλων, ούτε κάποια ηθική αξία ή κάποιος κοινωνικός κανόνας που αισθάνονται τα άτομα πως είναι υποχρεωμένα να ακολουθούν. Τίποτα από τα παραπάνω δεν αρκεί για να εξηγήσει την πειθάρχηση που επιβάλλει η αγορά σε όλους τους δρώντες φορείς, σε όλο το εύρος εισοδημάτων, επαγγελματικών κλάδων, πλούτου. Παρά τις τεράστιες ανισότητες ισχύος μεταξύ αυτών που βρίσκονται στη βάση και εκείνων που βρίσκονται στην κορυφή της κοινωνικής ιεραρχίας, κανείς δεν είναι ελεύθερος να ενεργήσει ενάντια στις επιταγές των σημάτων των τιμών, επί ποινή φτώχειας ή χρεοκοπίας.⁶ Το εκάστοτε σήμα δεν είναι αιτία αλλά αποτέλεσμα μιας δομής κοινωνικής κυριαρχίας, η οποία παράγεται από εκείνους που κυριαρχούνται από αυτήν. Πηγή της οιονεί αυτόνομης κίνησης των εμπορευμάτων, του χρήματος και του κεφαλαίου στην κοινωνία δεν είναι παρά η ιστορικά ειδική μορφή της εργασίας που παράγει αξία, στην οποία τα ανθρώπινα όντα υποτάσσονται στην «απρόσωπη, μη συνειδητή, μη ηθελημένη, διαμεσολαβημένη μορφή αναγκαιότητας που χαρακτηρίζει τον καπιταλισμό» (Postone, 1993, σ. 127). Αυτός ο απρόσωπος καταναγκασμός, σύμφωνα με τον οποίον οδηγείται κανείς να υποτάξει τη δραστηριότητά του στη μορφή της αξίας για να ικανοποιήσει τις ανάγκες του, συνιστά μια αφηρημένη κοινωνική δομή που διέπεται από τη δική της εσωτερική λογική, η οποία καθιστά περιττή την αναφορά στην ατομική βούληση των ανθρώπων (βλ. Postone, 1993· Heinrich, 2012· Bonfeld, 2014).

Αυτή η οικονομία, αυτή η διαρρηγμένη μορφή μεταβολισμού ανάμεσα στους ανθρώπους και τη φύση, είναι απολύτως αδύνατο να υπάρξει χωρίς να καταβροχθίζει και να ξερνά φυσικούς πόρους και ανθρώπινα σώματα—αδιαφορώντας πλήρως για τη μοίρα τους (Debord, 1971;

6. Φυσικά, οι επιπτώσεις είναι πολύ χειρότερες για όσους είναι «χωρίς αποθέματα» σε σχέση με όσους έχουν.

Mattick, 1976). Το ότι «νοιαζόμαστε» είναι ήδη ένδειξη ότι κάτι πάει στραβά, καθώς το «νοιάξιμο» αποτελεί έναν παράγοντα εξωγενή στην εσωτερική όψη αξιοποίησης που διέπει το κεφάλαιο. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο η θεσμοθέτηση ελάχιστων ρυθμίσεων ενάντια στη μαζική καταστροφή της ανθρώπινης ικανότητας [human capacity] έχει πραγματοποιηθεί μόνο πάνω από τα κουφάρια αγώνων της εργατικής τάξης, τα κεκτημένα των οποίων μπορεί πάντοτε να ανατραπούν· η δε θεσμοθέτηση ενός ελάχιστου αριθμού ρυθμίσεων ενάντια στην άρδην διατάραξη των οικολογικών συνθηκών της κατοικησιμότητας του πλανήτη έχει μόλις και μετά βίας επιτευχθεί. Τίποτα δεν έχει καταφέρει να αποτρέψει τον παραγωγικό μηχανισμό από το να διεισδύει όλο και βαθύτερα στα βάθη της ανθρώπινης υποκειμενικότητας και της μη ανθρώπινης φύσης. Κάθε αποτυχία να αποτραπεί η υποταγή κάποιας σφαίρας της ύπαρξης στις επιταγές της αξίας διαγράφει το αρνητικό περίγραμμα ενός εναλλακτικού μέλλοντος, ενός μέλλοντος στο οποίο μόλις και μετά βίας διατηρείται ζωντανή η φλόγα της κριτικής θεωρίας.

Αυτή η δομή της αφηρημένης κοινωνικής κυριαρχίας—δηλαδή, «η κυριαρχία των ανθρώπων από αφηρημένες, οιονεί ανεξάρτητες δομές κοινωνικών σχέσεων, οι οποίες διαμεσολαβούνται από την καθοριζόμενη από το εμπόρευμα εργασία» (Postone, 1993, σ. 126)—καθίσταται εφικτή από συγκεκριμένες σχέσεις κοινωνικής ιδιοκτησίας που διαχωρίζουν τα ανθρώπινα όντα από τις συνθήκες ύπαρξής τους και τις διαμεσολαβούν μέσω των μορφών του εμπορεύματος, του χρήματος και του κεφαλαίου. Οι σχέσεις αυτές δεν είναι παρά φετιχοποιημένες εκφράσεις της αλλοτριωμένης κοινωνικής εξουσίας των ανθρώπων· στέκουν απέναντι στα άτομα ως εξωτερικές δυνάμεις και επιβάλλονται πάνω τους μέσα από μια συστημική λογική γενικευμένης ανταλλαγής, ατομικής ιδιοκτησίας και εξάρτησης από την αγορά. Με άλλα λόγια, οι σχέσεις των ανθρώπων μεταξύ τους και οι φυσικές συνθήκες ύπαρξής τους στον καπιταλισμό καθορίζονται από την ιστορικά συγκεκριμένη διαμεσολάβηση της εργασίας που παράγει αξία, η οποία συγκροτείται ως δομή κοινωνικής κυριαρχίας και διαφεύγει από τον έλεγχο ακόμη και εκείνων που επωφελούνται περισσότερο από αυτήν.

Καθώς οι ιδιώτες παραγωγοί ανταγωνίζονται σε μια παγκόσμια αγορά με σκοπό το κέρδος, εξωθούνται να αναπτύσσουν και να επιβάλουν νέα μέτρα μείωσης του κόστους και να χρησιμοποιούν τεχνολογίες εξοικονόμησης εργασίας, κάτι που ως τάση οδηγεί τελικά σε γενική πλεονάζουσα παραγωγική ικανότητα, υπερβάλλουσες πωλήσεις και κρίσεις· οι επενδυτές από τη μεριά τους αναζητούν συνεχώς υψηλότερες αποδόσεις στη χρηματοπιστωτική κερδοσκοπία, στον κλάδο ακινήτων, στην τιτλοποίηση περιουσιακών στοιχείων, σε οτιδήποτε μπορεί να αυξήσει την αξία του κεφαλαίου τους ταχύτερα και περισσότερο από τους άλλους. Ο μόνος τρόπος για να σταματήσει αυτό το κύκλωμα ανάδρασης συνίσταται στην κατάργηση της ιδιαίτερης μορφής εργασίας που το αναπαράγει. Είτε στο σπίτι είτε στο γραφείο, είτε στο αυτοκίνητο είτε

στο εργοστάσιο, στο εστιατόριο, στο λιμάνι, είτε στη βιβλιοθήκη, είτε στο ορυχείο, είτε στο νοσοκομείο, στη φάρμα, στο χωράφι, στο εργοτάξιο, είτε στην αγορά, είτε στο πανεπιστήμιο, στο κατάστημα, στο τηλεφωνικό κέντρο, είτε στην τράπεζα, είτε στο ξενοδοχείο, είτε έμφυλα ή φυλετικά δομημένη με τον έναν ή τον άλλο συγκεκριμένο τρόπο, είτε επίσημη ή άτυπη, είτε αμειβόμενη είτε απλήρωτη, αυτή η συνεχής υπαγωγή της ανθρώπινης δραστηριότητας στην εργασία-που-παράγει-αξία θεμελιώνει και ταυτόχρονα εκθέτει τη στοιχειώδη δομή των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων.

Η ακατάπαυστη κατανάλωση της ανθρώπινης εργασιακής δύναμης και των φυσικών πόρων στην παραγωγική διαδικασία παράγει όχι μόνο εμπορεύματα αλλά και μια συγκεκριμένη χρονική σχέση μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος, η οποία εξουδετερώνει τη δυνατότητα να σταματήσει το κύκλωμα του κεφαλαίου και να γίνει ένας απολογισμός, καθώς με κάθε ολοκλήρωση ενός κύκλου παραγωγής απλώς ξεκινάει εκ νέου ο επόμενος σε διευρυμένη κλίμακα. Οι ρυθμοί και οι αναγεννητικές ικανότητες τόσο του φυσικού κόσμου όσο και του ανθρώπινου προσώπου είναι αδύνατο να ανταπεξέλθουν σε αυτό το υπερεπιταχυνόμενο πλαίσιο συσσώρευσης. Ο άμεσος στόχος οποιουδήποτε ιδιώτη παραγωγού είναι απλώς να ξεπεράσει τις άλλες επιχειρήσεις, οι οποίες και οι ίδιες πρέπει να ξεπεράσουν άλλες επιχειρήσεις σε ένα πατείς-με-πατώσε, το οποίο από μόνο του ισοπεδώνει την ιστορία σε μια μονογραμμική δυναμική που στοχεύει προς τη μείωση του κόστους εργασίας, την ανάπτυξη τεχνολογιών εξοικονόμησης εργασίας, τον πολλαπλασιασμό νέων μορφών ιδιοκτησίας και περιουσιακών στοιχείων, την ενοποίηση των κεφαλαίων και τον λυσσαλέο ανταγωνισμό για μερίδια της αγοράς. Δεδομένου ότι η παραγωγή που αφορά την κάλυψη των αναγκών εξαρτάται από τις διακυμάνσεις του επιχειρηματικού κύκλου, η υγεία της επιχείρησης πράγματι ταυτίζεται με την υγεία της κοινωνίας, εφόσον για την κάλυψη των αναγκών *δεν υπάρχει άλλη επιλογή εκτός από την αγορά*.

Τις τελευταίες δύο δεκαετίες, έχει αναδυθεί ένα νέο επιστημονικό πεδίο που συγκεντρώνει τέτοια στοιχεία της κριτικής θεωρίας και της οικολογίας. Είτε συζητάμε για το «μεταβολικό ρήγμα», τη «δεύτερη αντίφαση», την «κοσμοοικολογία»⁷, τον «οικοσοσιαλισμό» ή την «αποανάπτυξη», έχει αναδυθεί μια ιδιαίτερα εντυπωσιακή αντιπαράθεση αναφορικά με τη σχέση μεταξύ καπιταλισμού και φύσης, κρίσης και οικολογίας, ανάπτυξης και βιωσιμότητας, καθώς και κλιματικής αλλαγής και συσσώρευσης αξίας. Παράλληλα με τον «οικολογικό μαρξισμό» των Bellamy Foster (2000), Clark κ.ά. (2010), Burkett (2014), Moore (2015), Malm (2016) και Saito (2017), ελπίζω να συνεισφέρω σε μια ανάλυση της κλιματικής αλλαγής υπό το πρίσμα της «κοινωνικής μορφής». Αντλώντας από τον Theodor Adorno (1973), τον Alfred Schmidt (1971) και τον Moishe Postone (1993), υποστηρίζω ότι μια κριτική θεωρία της

7. [ΣτΜ] Μεταφράζουμε έτσι τον όρο world-ecology, κατ' αντιστοιχία με το «κοσμοσύστημα» [world-system].

κλιματικής αλλαγής θα πρέπει να κινηθεί πέρα από την ηθική καταδίκη των «άπληστων» ατόμων και επιχειρήσεων για την καταστροφή του πλανήτη και, αντίθετα, να προσεγγίσει το ζήτημα από την οπτική της κοινωνικής μορφής, δηλαδή από τους συγκεκριμένους τρόπους με τους οποίους οι μορφικοί καθορισμοί του κεφαλαίου, της αξίας, του χρήματος και του εμπορεύματος αντιστρέφουν στη πράξη τη σχέση μας με τον εαυτό μας και τη μη ανθρώπινη φύση (βλ. σχετικά O’Kane, 2018, Cassegård, 2017, 2021). Η κλιματική αλλαγή, από αυτή την άποψη, δεν είναι μια διακριτή καταστροφή σε σχέση με άλλες—όπως η κρίση της βιοποικιλότητας, ο έκτος μαζικός αφανισμός ειδών, ο πολλαπλασιασμός πανδημιών όπως το Covid-19, η αποψίλωση των δασών, η οξίνιση των ωκεανών—αλλά μέρος του διαιωνιζόμενου οικολογικού ρήγματος του κοινωνικού μεταβολισμού με τη φύση, το οποίο με τη σειρά του καθορίζεται από τη ιδιαίτερη λογική της καπιταλιστικής συσσώρευσης και την πραγματική υπαγωγή της ανθρώπινης εργασίας στη μορφή της αξίας. Είναι αυτή η αφηρημένη, απρόσωπη μορφή κυριαρχίας—που εκφράζεται με την ανυπέβλητη επιταγή της αγοράς να παράγει με σκοπό την αξία και όχι με σκοπό την ικανοποίηση των αναγκών—που, παρότι δημιουργήθηκε από τους ανθρώπους, στέκει εναντίον τους και αποτελεί τον καθοριστικό παράγοντα ως προς το τι μέλει γενέσθαι αναφορικά με το κλίμα και, επομένως, την ανθρώπινη ζωή. Μια κριτική θεωρία της κλιματικής αλλαγής συνίσταται συνεπώς σε μια κριτική της κοινωνίας που εξωθείται από την ίδια την κοινωνική της λογική να καταστρέψει τις ίδιες τις φυσικές συνθήκες ύπαρξής της. Το χειραφετητικό δυναμικό αυτής της οικολογικής κριτικής έγκειται στο ότι εστιάζει την προσοχή μας στην κοινωνική ολότητα εντός της οποίας εκτυλίσσεται η κλιματική αλλαγή, δείχνοντας έτσι, έστω και μόνο αρνητικά, προς μια εναλλακτική μορφή ζωής πέρα από αυτήν.

Η ανάπτυξη της κλιματικής ηθικής—ως εκείνο το υποπεδίο της ηθικής που επιδιώκει να διατυπώσει κανονιστικές αρχές και προτάσεις πολιτικής αναφορικά με τον τρόπο αντιμετώπισης της νέας ανθρώπινης κατάστασης της ανθρωπογενούς κλιματικής αλλαγής—εμποδίζεται από την εναρκτήρια παραδοχή σύμφωνα με την οποία η αγορά λειτουργεί ως *ευκαιρία* για τη σύναψη εθελοντικών συμφωνιών μεταξύ ελεύθερων ανθρώπων προς όφελος όλων, και όχι ως *προσταγή* στην οποία υποτάσσεται κανείς ελλείψει εναλλακτικών (Wood, 2002, 2012- Brenner, 1986, 2007).⁸ Η *differentia specifica* [ειδοποιός διαφορά] των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων είναι η καθολική εξάρτηση των μελών της από

---

8. Παρόλο που υπάρχουν εξαιρέσεις, είναι εξαιρετικά δύσκολο να βρει κανείς κριτικές απόψεις στην κλιματική ηθική που να μην περιορίζονται στην φιλελεύθερη εστίαση σε λύσεις που έχουν ως βάση την αγορά, τις καταναλωτικές συμπεριφορές, τις επενδύσεις σε τεχνολογικές καινοτομίες, και σε δικαιοακές αρχές εμπορίου εκπομπών αερίων. Ο καπιταλιστικός ρεαλισμός μοιάζει ανυπέβλητος. Για παράδειγμα, οι Dale Jamieson και M. Gardiner είναι δυο φιλόσοφοι που ασχολούνται με το κλίμα, των οποίων το έργο θα μπορούσε να τους οδηγήσει σε πιο ριζοσπαστικά συμπεράσματα. Όμως δεν κάνουν το αναγκαίο βήμα.

την αγορά, δηλαδή το γεγονός ότι όλα τα μέλη της κοινωνίας αναγκάζονται να παίζουν σύμφωνα με τους κανόνες της αγοράς υπό την απειλή της πείνας, της έλλειψης στέγης, της φυλάκισης ή του θανάτου. Αυτό δεν σημαίνει ότι παρακάμπτουμε τις ηθικές και υλικές διαφορές μεταξύ εκείνων που ζουν από την εργασία τους και εκείνων που ζουν από την εκμετάλλευση των άλλων, αλλά μάλλον, ότι υποστηρίζουμε πως και τα δυο μέρη είναι εγκλωβισμένα σε ένα παιχνίδι του οποίου οι κανόνες ξεφεύγουν από τον ατομικό τους έλεγχο. Το να μην εκμεταλλευόμαστε την ανθρώπινη εργασία και την υλική φύση, το να μην καταστρέφουμε τον πλανήτη για χάρη του κέρδους είναι, επομένως, εντελώς παράλογο από την οπτική γωνία όλων εκείνων που πρέπει να συμμορφώνονται με τους *a priori* όρους της εμπειρίας της αγοράς για να υπάρχουν ως κοινωνικά επικυρωμένοι, οικονομικά λειτουργικοί πολίτες. Δεδομένης αυτής της «ευκαιρίας», δεν είναι περίεργο που η κοινωνία στο σύνολό της έχει «επιλέξει» να λειτουργεί με γνώμονα την κερδοφορία και όχι τη βιωσιμότητα. Ο ένας από αυτούς τους κανόνες δεν μοιάζει με τον άλλο.

Για να σπάσουμε τα δεσμά που μας καταναγκάζουν, ανεξαρτήτως πεποιθήσεων, να ενεργούμε προς το συμφέρον του κεφαλαίου, χρειάζεται κάτι περισσότερο από το να υιοθετήσουμε σωστές αξίες και ορθούς κανόνες, σωστές αρχές και πολιτικές. Ούτε είναι κάτι που θα μπορούσε να επιλυθεί απλώς με προοδευτικούς φόρους ή πιστώσεις άνθρακα ή ακόμη και με αναδιανομή βασικών αγαθών. Το κανονιστικό πρόβλημα δεν είναι απλώς η άνιση πρόσβαση στα αγαθά αλλά η κοινωνική κυριαρχία από μια μορφή απρόσωπης εξουσίας (Roberts, 2017). Στο πλαίσιο της ολικής εξάρτησης από την αγορά, το σύστημα της καθολικά ιδιωτικής εργασίας και της γενικευμένης ανταλλαγής εμπορευμάτων εμφανίζεται επιφανειακά ως ένα πεδίο καθαρής ελευθερίας, στο οποίο οι τυπικά ελεύθεροι και ίσοι ιδιοκτήτες συνάπτουν εθελοντικές συμβάσεις με άλλους ιδιοκτήτες που αφορούν την αγορά ή την πώληση εμπορευμάτων, όπως η εργασιακή δύναμη, τα μέσα παραγωγής και οι φυσικοί πόροι που απαιτούνται για την παραγωγή και την αναπαραγωγή του κόσμου στον οποίο ζούμε, μέρα με τη μέρα. Οι πεποιθήσεις κάποιου σχετικά με το χρήμα και την ιδιοκτησία δεν επηρεάζουν τίποτα: χρήμα και ιδιοκτησία επικυρώνονται πρακτικά μέσα από τις ίδιες τις κοινωνικές πρακτικές (Sohn-Rethel, 1978· Heinrich, 2012). Η αξία—ή η αντικειμενοποίηση του κοινωνικά αναγκαίου χρόνου εργασίας που παράγεται ιδιωτικά και επικυρώνεται κοινωνικά μέσω της ανταλλαγής—σηματοδοτεί την κυριαρχία των πραγμάτων πάνω στους ανθρώπους ή την κυριαρχία των πραγμάτων μέσω των ανθρώπων. Οι μορφές εμφάνισης της αξίας—εμπόρευμα, χρήμα και κεφάλαιο—είναι πραγματικές αφαιρέσεις, των οποίων τα αποτελέσματα διαμορφώνουν την κοινωνική πραγματικότητα πίσω από τις πλάτες των πολιτικών, των εργοδοτών, των καταναλωτών, των μετόχων, των χρηματιστών, των πολεοδόμων και των φιλοσόφων. Η καθολική αφηρημένη επιθυμία να παράγουμε περισσότερο, να επεκτείνουμε τις επιχειρήσεις, να συνεχίσουμε να ερ-

γαζόμαστε, να επιδιώκουμε το κέρδος, να αυξάνουμε την παραγωγή ή να κερδίζουμε μεγαλύτερα μερίδια στην πίτα της αγοράς είναι άμεσο αποτέλεσμα της πίεσης του ανταγωνισμού, ο οποίος αποτελεί με τη σειρά του έκφραση της συστημικής εξάρτησης των ιδιωτών ιδιοκτητών των μέσων παραγωγής από την αγορά των εισροών και την πώληση των εκροών τους στην αγορά. Αυτή η εξάρτηση από την αγορά είναι συστημική, απρόσωπη, καθολική, και δεν μπορεί να αρθεί μέσω καλύτερων κατευθυντήριων γραμμών δεοντολογίας για τις επιχειρήσεις.

Αυτό που προσπαθώ να περιγράψω εδώ σε θεωρητικό επίπεδο είναι ένα από τα χαρακτηριστικά που προσδιορίζουν τον καπιταλισμό ως κοινωνική μορφή. Πρόκειται για την συνθήκη σύμφωνα με την οποία οι άνθρωποι είναι αναγκασμένοι να προσαρμόζουν τη συμπεριφορά τους και τα σχέδια ζωής τους με γνώμονα τους αφηρημένους προσδιορισμούς της αξίας—αν θέλουν να επιβιώσουν και να ευημερήσουν. Είναι μια κοινωνική λογική που αμβλύνεται μόνο από τους αγώνες της εργατικής τάξης, που περιορίζουν την εξάρτηση από την αγορά για την κάλυψη των αναγκών του ατόμου. Από κάποιες απόψεις, αυτή η τάση να εξαρτάται η κάλυψη των αναγκών από την αγορά μπορεί να είναι πιο έντονη στην εποχή μας, καθώς τα δίκτυα κοινωνικής ασφάλειας του κράτους πρόνοιας έχουν συρρικνωθεί εδώ και δεκαετίες, αλλά δεν είναι κάτι καινούργιο. Υπάρχει, φυσικά, τεράστιο εύρος στον βαθμό που επηρεάζεται κάποιος από τις ιδιοτροπίες της αγοράς, ανάλογα με τη χώρα γέννησης και την ταξική του θέση, όμως εδώ θέλω να πω κάτι περισσότερο από αυτό. Με ενδιαφέρει να επισημάνω την ύπαρξη μιας πειθαρχικής λογικής της αγοράς, η οποία υποχρεώνει τόσο εκείνους που δεν διαθέτουν ιδιοκτησία όσο και τους ιδιοκτήτες να ενεργούν σύμφωνα με τους κανόνες αναπαραγωγής της (Clegg, 2020).

Για να παραμείνουν ανταγωνιστικές, οι επιχειρήσεις πρέπει να χρησιμοποιούν τις πιο αποδοτικές τεχνολογίες, τις φθηνότερες πηγές ενέργειας και την πιο έντονα εκμεταλλεύσιμη εργασία, χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τους εξωτερικότητες [externalities] ή κοινωνικά κόσθη όπως η ρύπανση, η κλιματική αλλαγή, ή η ανισότητα. Είτε έχουμε να κάνουμε με την καύση άνθρακα, πετρελαίου ή φυσικού αερίου· με την χρήση αυτοκινήτων, αεροπλάνων ή πλοίων· με τη μεταφορά αγαθών ή ανθρώπων, είτε με την αποψίλωση δασικών εκτάσεων ή την εξόρυξη ορυκτών καυσίμων, η σκόπιμη επιλογή σύμφωνα με την οποία συνεχίζουμε να απελευθερώνουμε τεράστιες ποσότητες διοξειδίου του άνθρακα κάθε μέρα, υπερθερμαίνοντας επικίνδυνα τον πλανήτη, εμφανίζεται ως τρόπος, για το μεγαλύτερο μέρος της ανθρωπότητας δεν αποτελεί επιλογή τρόπου ζωής. Τα περισσότερα άτομα δεν έχουν κανέναν απολύτως έλεγχο ως προς τις τεράστιες ποσότητες διοξειδίου του άνθρακα που απελευθερώνονται στην ατμόσφαιρα καθημερινά, ό,τι κι αν λέει επ' αυτού ο εκάστοτε «motivational speaker» που μιλά για τη «δύναμή μας να αλλάξουμε τον κόσμο» ή που συνθηματολογεί περί «μείωσης, επαναχρησιμοποίησης, ανακύκλωσης». Επιτρέψτε μου να το επαναλά-

βω: Η πλειοψηφία των ανθρώπων στον πλανήτη δεν έχουν ως άτομα *απολύτως κανένα ουσιαστικό έλεγχο* ως προς τις ρυπογόνες ποσότητες άνθρακα που εκπέμπονται καθημερινά. Αντίθετα, οι εκπομπές άνθρακα είναι το αποτέλεσμα θεσμικών δομών, των οποίων η συγκρότηση αποτρέπει τα άτομα από το να έχουν την παραμικρή επιλογή ως προς τη δομή της οικονομίας (Mair, 2013· Slobodian, 2018). Η ελευθερία επιλογής είναι η πιο λατρεμένη και προστατευόμενη φιλελεύθερη αξία της εποχής μας· αυτή δε η ελευθερία είναι ιερή εφόσον δεν κατευθύνεται ενάντια στην ίδια τη φιλελεύθερη οικονομία (Bonfeld, 2017). Η πεποίθηση ότι οι μεμονωμένοι καταναλωτές και οι επιλογές τους ευθύνονται κατά κάποιο τρόπο για την κλιματική αλλαγή συνεπάγεται ότι εγκαταλείπουμε εκ των προτέρων τη δυνατότητα συλλογικής δράσης και ότι αποδεχόμαστε μια ιδεολογική εικόνα που αγνοεί την ίδια την παραγωγή αυτών των επιλογών ευθύς εξ αρχής, και η οποία, όχι τυχαία, αφήνει τις κυβερνήσεις και τις εταιρείες ορυκτών καυσίμων στο απυρόβλητο.

Ο καταναγκασμός μεγέθυνσης και συσσώρευσης αξίας συνεπάγεται ότι πρέπει να χρησιμοποιούνται όλο και περισσότεροι φυσικοί πόροι και όλο και περισσότερη ενέργεια, με αποτέλεσμα οι παράγοντες που επιτείνουν την κλιματική αλλαγή, δηλαδή η καύση υδρογονανθράκων και η αποψίλωση των δασικών εκτάσεων, να επενεργούν σε όλο και μεγαλύτερο βαθμό. Όπως συνοψίζει ο Andreas Malm στο καίρια διεισδυτικό βιβλίο του με τίτλο *Fossil Capital* (2016):

Σε ένα ορισμένο στάδιο της ιστορικής ανάπτυξης του κεφαλαίου, τα ορυκτά καύσιμα καθίστανται αναγκαίο υλικό υπόστρωμα για την παραγωγή υπεραξίας... χρησιμοποιούνται σε ολόκληρο το εύρος της εμπορευματικής παραγωγής ως το υλικό στοιχείο που την θέτει σε κίνηση. (σελ. 288)

Σε μια καπιταλιστική οικονομία που έχει ως βάση τα ορυκτά καύσιμα, μια ποσότητα χρήματος (X) χρησιμοποιείται για την αγορά εμπορευμάτων (E), δηλαδή εργασιακής δύναμης (ΕΔ) και μέσων παραγωγής (ΜΠ), τα οποία για να τεθούν σε κίνηση χρειάζονται ορυκτά καύσιμα (ΟΚ) ως ενέργεια. Συνεπώς η απελευθέρωση CO₂ στην ατμόσφαιρα λαμβάνει χώρα ως παραπροϊόν της παραγωγής (Π) νέων εμπορευμάτων (Ε'), τα οποία πωλούνται στην αγορά για περισσότερο χρήμα (X'). Η γενική συνάρτηση του ορυκτού κεφαλαίου είναι επομένως η παρακάτω:

$$X - E[ΕΔ + ΜΠ(ΟΚ)]...Π^{CO_2}...E' - X'$$

Η συστηματική ενσωμάτωση ορυκτών καυσίμων ως μορφής ενέργειας στην παραγωγική διαδικασία καθιστά την απελευθέρωση διοξειδίου του άνθρακα στην ατμόσφαιρα όχι απλό παραπροϊόν, αλλά απεναντίας εγγενή όψη της οικονομίας αυτής καθαυτής. Εξηγώντας την δυναμική του ορυκτού κεφαλαίου, ο Malm γράφει:

Όσο επεκτείνεται το κεφάλαιο, τόσο μεγεθύνονται και οι ποσότητες που εξορύσσονται και καίγονται· εγγενή στοιχεία του Stoffwechsel [μεταβολισμού], τα ορυκτά καύσιμα υπεισέρχονται στην παραγωγική κατανάλωση σε όλο και μεγαλύτερες ποσότητες... Με δεδομένο ότι η προερχόμενη από ορυκτά ενέργεια θέτει σε κίνηση το «αικίνητο» της καπιταλιστικής συσσώρευσης, πυροδοτώντας ακατάπαυστα τον εαυτό της σαν να πρόκειται για πυρ αείζων, ο κύκλος συνεχίζει επ' αόριστον... Το ορυκτό κεφάλαιο, με άλλα λόγια, είναι αξία που αυτοεπεκτείνεται περνώντας μέσα από τον μετασχηματισμό των ορυκτών καυσίμων σε CO₂. (σελ. 288-289)

Επομένως, η οικολογικά καταστροφική παραγωγή δεν αποτελεί εξωγενές στοιχείο της παραγωγής αξίας αλλά εγγενές χαρακτηριστικό της.⁹ Οι παράγοντες που επιτείνουν την οικολογική καταστροφή έχουν δομικό χαρακτήρα. Είναι αδιάσπαστα εγγεγραμμένοι σε ένα σύστημα οικονομικών συνθηκών που εξωθούν τους παραγωγούς να ανταγωνίζονται για φθηνότερη, αποδοτικότερη και παραγωγικότερη εργασία, τεχνολογία, ενέργεια, πρώτες ύλες. Αυτό δεν είναι οικολογία αλλά αντί-οικολογία. Πρόκειται για μια «ακόρεστη και καθολική οικειοποίηση βιοφυσικών πόρων, με πρώτο και κύριο την ενέργεια» (σελ. 326). Στη βάση της παραπάνω συνθήκης είναι αδύνατο να υπάρξει οποιαδήποτε οικολογία βιωσιμότητας, κατοικησιμότητας και ανθρωπίνης ή φυσικής ευημερίας.

Δεν πρόκειται για απότοκο της δραστηριότητας μερικών κακών ατόμων ή των μεγάλων αποτυπωμάτων άνθρακα· ουδεμία διαφορά θα προκύψει αν αλλάξει ο Γενικός Διευθυντής της Exxon-Mobil. Ουδεμία διαφορά θα υπάρξει αν κατασκευάζουμε περισσότερα ηλεκτρικά αυτοκίνητα, ενώ ταυτόχρονα η ζήτηση για αυτοκίνητα συνεχίσει να αυξάνει. Ουδεμία διαφορά θα προκύψει αν η χρήση τεχνολογιών ηλιακής και αιολικής ενέργειας επεκταθεί, ενώ ταυτόχρονα οι εταιρίες ορυκτών καυσίμων συνεχίζουν να εξορύσσουν, διυλίζουν και διαθέτουν στην αγορά φυσικό αέριο και πετρέλαιο σε επικίνδυνες ποσότητες. Πέρα από την εμπειρική ανεπάρκεια μέτρων σαν τα παραπάνω, το σχέδιο σύμφωνα με το οποίο τα σημερινά επίπεδα παραγωγής και κατανάλωσης μένουν τα ίδια, και αλλάζουν απλά οι πηγές ενέργειας σε ανανεώσιμες, προσκρούει σε σημαντικά ζητήματα που έχουν να κάνουν με ανθρώπινα

9. Μπορεί να γίνει πραγματικότητα η αποσύζευξη της παραγωγής αξίας από την οικολογική καταστροφή; Μπορούν οι ανανεώσιμες πηγές ενέργειας να σώσουν τον καπιταλισμό από την καταστροφή των ίδιων του των περιβαλλοντικών προϋποθέσεων ύπαρξης, επιτρέποντας έτσι τον ερχομό ενός μη βασιζόμενου στο CO₂, «αποϋλοποιημένου», βιώσιμου τρόπου παραγωγής; Αυτό είναι το νέο πράσινο φιδέλαιο που διατίθεται προς πώληση σήμερα. Πρόκειται για μια σύλληψη που βασίζεται στην ιδέα ότι θα μπορούσαν οι υλικές εισροές-εκροές των τωρινών επιπέδων παραγωγής να παραμείνουν ίδιες, και αλλάζοντας μόνο μερικούς τύπους εισροών, όλα θα πάνε μια χαρά. Μεμονωμένες χώρες μπορούν να μειώσουν τις εκπομπές αερίων αναθέτοντας την παραγωγή εκτός των συνόρων τους. Αυτό προφανώς δεν μπορεί να αποτελέσει παγκόσμια λύση.

και οικολογικά δικαιώματα, και πιο συγκεκριμένα, σε ζητήματα που αφορούν την εξόρυξη των σπάνιων κοιτασμάτων μετάλλου (Hickel, 2019· Bernes, 2019). Επιπλέον, το σύνθημα της «μείωσης» είναι εν γένει χωρίς νόημα. Το διακύβευμα δεν έχει να κάνει με το να έχουμε λιγότερα πράγματα, αλλά με το να έχουμε περισσότερο έλεγχο ως προς το τι παράγεται καταρχήν (Barry, 2020). Παρά ταύτα, οι φιλόσοφοι που ασχολούνται με τις πολιτικές επιστήμες και την ηθική—και μαζί τους, δημοσιογράφοι, πολιτικοί, ακτιβιστές, ΜΚΟ, πολυεθνικές πετρελαίου, λομπίστες—συνεχίζουν να υπερτονίζουν τον ρόλο που παίζουν οι ατομικοί καταναλωτές στην κλιματική αλλαγή, υπερτιμώντας έτσι και τις δυνατότητες που έχουν να την σταματήσουν (βλέπε Huber, 2019).

Ποιος ο λόγος λοιπόν που συνεχίζουν οι παραπάνω να υπερτονίζουν το μερίδιο ευθύνης και άρα τις δυνατότητες αποτροπής που έχουν οι ατομικοί καταναλωτές, ενώ φαίνεται πως πρόκειται για οπτική που δεν φέρνει αποτέλεσμα; Γιατί δεν βλέπουν πόσο χωρίς νόημα είναι αυτή η προσέγγιση; Τι τους εξωθεί, θα ρωτούσε κανείς, να συνεχίζουν να έχουν την παραπάνω στάση; Μπαίνουμε στον πειρασμό να απαντήσουμε: το κάνουν με το αζημίωτο. Δεν γίνεται να είναι αυτή η απάντηση. Δεν έχουμε να κάνουμε με μεθοδολογικούς περιορισμούς της φιλοσοφίας, αλλά με μια βαθύτερη—και θά 'λεγε κανείς, ιδεολογική—τυφλότητα, η οποία αφορά την ιστορία της κοινωνικής αλλαγής ως μοχλού χειραφέτησης (Malm, 2021· Fraser, 2021). Η στροφή προς την εστίαση στην ατομική ευθύνη αναφορικά με τα περιβαλλοντικά προβλήματα είναι ήδη επαρκώς καταγεγραμμένη (Maniates, 2001). Ο τρόπος με τον οποίον οι ατομικοί καταναλωτές παρουσιάζονται ξανά και ξανά ως το επίκεντρο του ζητήματος, αποτελεί, συνεπώς, έκφραση της πολιτικής αδυναμίας να εναντιωθούμε στις δομικές κινητήριες δυνάμεις πίσω από την κλιματική αλλαγή (Malm, 2020). Φυσικά, όπως υποστηρίζει ο Dan Boscon-Ellen, «σε ένα ορισμένο επίπεδο ανάλυσης, η κλιματική αλλαγή πράγματι προκαλείται από τη δραστηριότητα των ατόμων καθώς ταξιδεύουν, καταναλώνουν και διάγουν την ζωή τους σε έναν κόσμο που έχει ως πηγή ενέργειας τα ορυκτά καύσιμα» (Boscon-Ellen, 2020, σελ. 164). Όμως, συνεχίζει,

εστιάζοντας στην κατανάλωση και τις ρυπογόνες εκπομπές αερίων, πολλοί φιλόσοφοι καθιστούν τους απλούς πολίτες των πλουσιότερων χωρών βασικούς υπαίτιους της κλιματικής αλλαγής—πρόκειται για ένα σχήμα που ταιριάζει γάντι με τις μακροχρόνιες (και επιτυχείς) απόπειρες των φιλελεύθερων κυβερνήσεων και των πολυεθνικών να εξατομικεύουν την ευθύνη για τις συστημικές συμφορές, ενώ ταυτόχρονα συνεχίζουν να κυνηγούν με στοχοπροσήλωση την οικονομική μεγέθυνση. (σελ. 164)

Με άλλα λόγια, το ηθικό και πολιτικό παράδειγμα που αναδεικνύει απομονωμένα την ατομική κατανάλωση ως την κύρια αιτία πίσω από

την παγκόσμια άνοδο της θερμοκρασίας και συνακόλουθα προτάσσει εν είδει λύσης την μείωση των ατομικών εκπομπών, αποτελεί καθαυτό έναν ηθικά ανειλικρινή τρόπο να αποφευχθεί η απόδοση ευθυνών για την κλιματική αλλαγή στα ανώτατα επίπεδα εξουσίας, έτσι ώστε να παραμείνουν στο απυρόβλητο ακριβώς εκείνες οι δομές που καθορίζουν την ίδια την αρχιτεκτονική ατομικής επιλογής και την μεταθέτουν σε αυτό που είναι στην πραγματικότητα αποτέλεσμά τους: στον μεμονωμένο καταναλωτή, ο οποίος επιτρέπεται να επιλέγει μόνο μέσα από την κατανάλωσή του (βλέπε Young, 2011). Επιπλέον, συνεχίζει ο Boscov-Ellen,

η υπέρμετρη έμφαση στο ατομικό αποτύπωμα μάς εκπαιδεύει ‘να σκεφτόμαστε την κατανάλωση σαν να καθορίζεται από επιλογές «life-style» και όχι από κοινωνικά επιβαλλόμενες λογικές’ και να ‘θεωρούμε πως οι κινητήριες δυνάμεις πίσω από την πλανητική κρίση προκύπτουν από το άθροισμα της δραστηριότητας των «ατόμων» και της «κατανάλωσής τους», και όχι από τις συστημικές δυναμικές του παγκόσμιου καπιταλισμού’. (2020, σελ. 165, με παραθέματα από Moore και Patel, 2017, σελ. 204)

Πρόκειται για μια δομική προσέγγιση, η οποία όμως δεν έχει ντετερμινιστικό χαρακτήρα. Πράγματι, τα άτομα σαν άτομα δεν έχουν τη δύναμη να μεταβάλλουν τις δομικές δυνάμεις. Απεναντίας, οι κοινωνικές ομάδες έχουν τη δύναμη να τις αμφισβητήσουν. Οι δομές είναι, εντέλει, προϊόντα της δικής μας δραστηριότητας, τα οποία έχουν διαχωριστεί από εμάς και στέκουν απέναντί μας. Ο μετασχηματισμός τους είναι εφικτός, όχι όμως χωρίς να μετασχηματίσουμε ταυτόχρονα και τους εαυτούς μας σε κάτι άλλο, δηλαδή, σε μια συλλογική δύναμη. Ο Κάφκα κάπου έγραψε πως υπάρχει ελπίδα, απλώς όχι για εμάς—θα αναδιατύπωνα τη ρήση λέγοντας: υπάρχει ελπίδα, απλά δεν είναι δική μας!

Με άλλα λόγια, οι όποιες ατομικές επιλογές λαμβάνονται υπό τους περιορισμούς που θέτουν κοινωνικές δομές πολύ μεγαλύτερης κλίμακας· για να προκύψει αληθινά αλλαγή, αυτές οι κοινωνικές δομές πρέπει να δεχτούν κατά μέτωπο επίθεση. Ως προς την κλιματική αλλαγή, τούτο συνεπάγεται πως δεν μεταβάλλεται μόνο η όλη συνάρτηση ως προς το σκέλος της ζήτησης, αλλά και ως προς το σκέλος της προσφοράς. Ενώ οι πολιτικές που έχουν να κάνουν με το σκέλος της ζήτησης εστιάζουν στην παροχή κινήτρων στους καταναλωτές έτσι ώστε να αλλάξουν τις πηγές ενέργειας που χρησιμοποιούν, καθώς και την συμπεριφορά τους μέσω του μηχανισμού της αγοράς, οι πολιτικές που έχουν να κάνουν με το σκέλος της προσφοράς εστιάζουν καταρχήν στον περιορισμό της ελευθερίας των παραγωγών ενέργειας και των άλλων κατόχων παραγωγικών πόρων (Mendelevitc, 2018).

Καθώς όμως οι πετρελαϊκές πολυεθνικές είναι από τις μεγαλύτερες εταιρίες στον πλανήτη και έχουν προϋπολογισμούς μεγαλύτερους από

τους προϋπολογισμούς των περισσότερων κρατών, το να τις κυνηγήσει κανείς απαιτεί πραγματική πολιτική ισχύ και υπερεθνική κινητοποίηση από μεριάς των εργατών. Επιπλέον, οι πάροχοι ορυκτών καυσίμων δεν καταστρέφουν τον πλανήτη επειδή είναι τέρατα ανορθολογισμού, αλλά μάλλον επειδή, όπως κάθε άλλη εταιρία, πρέπει να μεγαθύνονται και να παραμένουν ανταγωνιστικοί ώστε να επιβιώνουν, και έτσι αναζητούν με τρόπο ορθολογικό τη μεγιστοποίηση των κερδών και την άνοδο της τιμής των μετοχών τους. Ακόμη, ο λόγος που οι κυβερνήσεις υποστηρίζουν τις πετρελαϊκές δεν είναι από κακία, αλλά επειδή, για τη διατήρηση του εκλογικού τους σώματος, εξαρτώνται από τον πλούτο και τους φόρους που πληρώνουν οι παραπάνω εταιρίες. Αυτές οι εταιρίες και οι πολιτικοί είναι αδύνατο να απομακρυνθούν από την εξουσία μέσω εκλογών—πρέπει να εκδιωχθούν. Όμως για να γίνει αυτό χρειάζονται μεγάλης κλίμακας παρεμβάσεις στο επίπεδο της διανομής αγαθών και της παραγωγής τους—συμπεριλαμβανομένης της απαλλοτρίωσης, της αποεμπορευματοποίησης, της κοινωνικοποίησης, της ρύθμισης, των ελέγχων κεφαλαίου και άλλων μέτρων (Blumenfeld, υπό έκδοση). Οτιδήποτε λιγότερο ισοδυναμεί με συνθηκολόγηση.

Η αλόγιστη εξόρυξη και καύση υδρογονανθράκων δεν είναι αποτέλεσμα κάποιας επιλογής που έκανε η ανθρωπότητα στο σύνολό της, ή οι καταναλωτές γενικά, ή ακόμη τα πλούσια έθνη. Με μια τέτοιου τύπου διατύπωση του προβλήματος δεν διακρίνει ανάμεσα σε αυτούς που επωφελούνται ενεργά από την καταστροφή του πλανήτη μας και σε εκείνους που προσπαθούν απλώς να επιβιώσουν σε αυτόν. Απεναντίας, η υπερθέρμανση του πλανήτη είναι η συστημική συνέπεια του οικονομικού καταναγκασμού σύμφωνα με τον οποίο σκοπός είναι να παράγονται και να διανέμονται τα αγαθά όσο το δυνατόν φθηνότερα έναντι των υψηλότερων δυνατών αποδόσεων, πράγμα που πρακτικά σημαίνει, καύση ορυκτών καυσίμων ανεξαρτήτως επιπτώσεων (Malm, 2016). Αυτή είναι η βασική δυναμική του ορυκτού καπιταλισμού, η οποία καθορίζει τον τρόπο με τον οποίο αναπαράγουμε τη ζωή μας. Είναι αδύνατο να ανατραπεί η παραπάνω δυναμική αλλάζοντας μοντέλο κατανάλωσης ή με κατάλληλες παρεμβάσεις στη φορολόγηση (Brenner, 1986, 2007· Wood, 2002).

Ο καπιταλισμός είναι το δυναμικότερο οικονομικό σύστημα που δημιουργήθηκε ποτέ: επαναστατικοποιεί χωρίς έλεος τα μέσα παραγωγής, καταστρέφει παλιούς οικονομικούς κλάδους και επενδύει σε νέους καθώς κυνηγά το κέρδος σε όλον τον πλανήτη, ενσωματώνει τους πάντες και τα πάντα στην τροχιά του, μετατρέπει κάθε αντικείμενο, κάθε σχέση, κάθε δραστηριότητα σε χρήμα. Η εξουσία της αγοράς που υποστηρίζεται από το κράτος διαρρηγνύει παλιές παραδόσεις και όρια, διασυνδέει όλους και όλα σε ένα ενιαίο δίκτυο σχέσεων. Ο καπιταλισμός, με δυο λόγια, «δημιουργεί έναν κόσμο κατ' εικόνα του» (Μαρξ και Ένγκελς, 1848, 488). Δεν υπάρχει πλέον κάτι έξω από αυτόν.

Παρά ταύτα, ούτε έχει επιλύσει ούτε μπορεί να επιλύσει το πρόβλημα της κλιματικής κρίσης. Ακόμη και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ) πρόσφατα δήλωσε πως η κλιματική αλλαγή είναι αδύνατο να μετριαστεί χωρίς να λάβει χώρα ένας «μετασχηματισμός στη δομή της παγκόσμιας οικονομικής δραστηριότητας» (Krogstrup και Oman, *IMF Working Paper*, 2019).¹⁰ Στις ανακοινώσεις της Διακυβερνητικής Επιτροπής για την Κλιματική Αλλαγή (IPCC) έχουν αρχίσει να εμφανίζονται παρόμοιες διατυπώσεις, όπως και σε ό,τι λένε πολλοί επιστήμονες, ακτιβιστές, περιβαλλοντολόγοι, ακόμη και οικονομολόγοι (IPCC, 2018). Παρ' όλα αυτά, οι προτεινόμενες λύσεις είναι απίστευτα ανεπαρκείς ως προς το επίδοκο (βλέπε Mann και Wainwright, 2018, κεφ. 5). Κάνουμε λες και όλο αυτό το σύστημα της φτηνής παραγωγής και διανομής εμπορευμάτων με σκοπό το κέρδος, το οποίο έχει ως βάση τα ορυκτά καύσιμα, να μπορεί να αλλάξει μέσω της φορολόγησης. Λες και σταμάτησε ποτέ η φορολόγηση τους πλουσίους από το να κάνουν το οτιδήποτε. Επιπλέον, φόροι τέτοιου τύπου, σε περίπτωση που επιβληθούν, εύκολα μπορούν να μετακυλήσουν σε φτωχότερα στρώματα του πληθυσμού.

Για παράδειγμα, κατά τη διάρκεια του 2019 στο Ιράν, τη Χιλή, τον Ισημερινό, τη Γαλλία και τη Ζιμπάμπουε, η εισαγωγή λεγόμενων φιλικών προς το κλίμα πολιτικών, όπως η αύξηση των τιμών των καυσίμων, είχε σαν αποτέλεσμα να ξεσπάσουν μερικές από τις πιο μαζικές και βίαιες διαδηλώσεις των τελευταίων δεκαετιών. Μήπως οι εξαγριωμένοι διαδηλωτές είναι απλώς ανόητοι που αδυνατούν να καταλάβουν τι είναι καλό γι' αυτούς; Φυσικά και όχι, είναι απλώς άνθρωποι που πρέπει να οδηγούν ΙΧ για να πάνε στη δουλειά τους για να βγάλουν τα προς το ζην, επειδή δεν υπάρχουν δωρεάν δημόσιες συγκοινωνίες, επειδή η δουλειά είναι το μόνο μέσο ύπαρξής τους, επειδή δεν βλέπουν το λόγο που πρέπει να πληρώσουν για να διορθωθεί κάτι που δεν χάλασαν οι ίδιοι. Οποιαδήποτε πολιτική για το κλίμα διαχωρίζει κοινωνική δικαιοσύνη και φυσικές επιστήμες, οικονομικές επιστήμες και πολιτική οικονομία, ή χονδροειδώς, τάξη και κλίμα, είναι καταδικασμένη εκ προοιμίου σε αποτυχία.

Είναι διαπιστωμένο πως υπάρχει άμεση συσχέτιση ανάμεσα στις εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου και τους ρυθμούς παγκόσμιας μεγέθυνσης (Hickel και Kallis, 2020). Η κατά κεφαλήν άνοδος των εκπομπών CO₂ βρίσκεται σε συσχέτιση με την κατά κεφαλήν αύξηση του ΑΕΠ. Η μόνη περίοδος στην πρόσφατη ιστορία κατά την οποία τα ποσοστά CO₂ στην ατμόσφαιρα δεν αυξήθηκαν ήταν αμέσως μετά το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης του 2008, η οποία είχε ως αποτέλεσμα την επιβράδυνση της παγκόσμιας παραγωγής, το κλείσιμο βιομηχανι-

---

10. Τι μπορεί να εννοεί το ΔΝΤ με αυτή τη διατύπωση; Παρόλο που δεν προσδιορίζεται, μάλλον εννοεί μακροοικονομικές αλλαγές στις νομισματικές πολιτικές των κεντρικών τραπεζών και πράσινες δημοσιοοικονομικές πολιτικές. Αυτονόητα όμως, αλλαγές στο περιεχόμενο των αξιακών ροών δεν αλλάζουν κατ' ανάγκη την ίδια τη «δομή».

ών, το σταμάτημα του μπουμ στον κλάδο κατασκευών και το να χάσουν ταυτόχρονα εκατομμύρια άτομα τη δουλειά τους.¹¹ Όμως, μόλις η οικονομία πήρε ξανά τα πάνω της, οι εκπομπές ανέκαμψαν πίσω στα υψηλά επίπεδα και με το παραπάνω.

Μοιάζει λες και η μόνη ιστορικά αποδεδειγμένη λύση για τη μείωση των εκπομπών αερίων λόγω της καύσης υδρογονανθράκων, και άρα, αισιόδοξα σκεπτόμενοι, για τον περιορισμό της ανόδου της θερμοκρασίας του πλανήτη στον 1,5 °C να είναι το άμεσο σταμάτημα της οικονομίας και η πρόκληση μιας παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, η οποία όμως αυτή τη φορά θα πρέπει να έχει μόνιμο χαρακτήρα. Όμως αυτό και μόνο να το ψελλίσει κανείς ακούγεται γελοίο, εντελώς έξω από τις υποθετικά αποδεκτές απόψεις.¹²

Όμως, και με δεδομένο ότι όλες οι προσεγγίσεις που βασίζονται στην αγορά έχουν αποτύχει, ίσως είναι καιρός να αρχίσουμε να σκεφτόμαστε πιο ριζοσπαστικά, πέρα από τον καπιταλιστικό ρεαλισμό και τις ατέρμονες αντιπαραθέσεις γύρω από κόστη και οφέλη, αντισταθμίματα και συνεργίες, στόχους και αποτυπώματα.

Ας πάρουμε, για παράδειγμα, μερικές από τις προτάσεις που έχει διατυπώσει ο οικολόγος Andreas Malm σε ένα άρθρο του από το 2017 με τίτλο «Επανάσταση σε έναν κόσμο υπερθέρμανσης» [Revolution in a Warming World]:

1. Επιβολή ολικού μορατόριουμ σε όλες τις νέες εγκαταστάσεις εξόρυξης άνθρακα, πετρελαίου, φυσικού αερίου.
2. Κλείσιμο όλων των μονάδων παραγωγής ενέργειας που βασίζονται σε ορυκτά καύσιμα.
3. Παραγωγή του 100% του ηλεκτρισμού από πηγές που δεν προέρχονται από ορυκτά καύσιμα, κατά κύριο λόγο από αιολική και ηλιακή ενέργεια.
4. Επέκταση της χρήσης των μαζικών μέσων μεταφοράς σε κάθε κλίμακα, από το μετρό μέχρι τα διηπειρωτικά τρέινα υψηλής ταχύτητας.

11. Η ίδια ραγδαία μείωση των εκπομπών παρατηρήθηκε και το 2020, με το παγκόσμιο σταμάτημα της οικονομικής δραστηριότητας λόγω της πανδημίας, όμως οι ποσότητες εκπομπής επανήλθαν εξίσου απότομα ένα χρόνο αργότερα.

12. Μπορούμε να αναδιατυπώσουμε τα παραπάνω ως εξής: Είναι ποτέ δυνατόν η ιδέα της αποανάπτυξης [degrowth] να γίνει κοινωνικά αποδεκτή σε μια καπιταλιστική κοινωνία που βασίζεται στην επιταγή της μεγέθυνσης; Μπορούμε να φανταστούμε την ιδέα των «ορίων στη μεγέθυνση», ή ακόμα και μια ιδεολογία αποανάπτυξης, να διαδίδονται στο επίπεδο της εμπειριστατωμένης άποψης, χωρίς να επηρεάζονται οι δομικές συνθήκες που εξαναγκάζουν τις εταιρίες να κυνηγούν τη μεγέθυνση; Μπορεί να προκύψει ένας τέτοιος διχασμός [split] ανάμεσα σε άποψη και πραγματικότητα; Ας έχουμε τα μάτια μας ανοιχτά για πολιτικές απόπειρες οικειοποίησης της αποανάπτυξης σε μια ιδεολογία προσαρμογής στη λιτότητα, σε μια λογική υποκατάστασης ενός κοινωνικού προγράμματος οικολογικού μετασχηματισμού.

5. Περιορισμός της μεταφοράς και αερομεταφοράς τροφίμων και συστηματική προώθηση τοπικών πηγών τροφίμων.

Όλα τα παραπάνω αποτελούν πολιτικές που είναι απολύτως αναγκαίες για τον περιορισμό της ανόδου της θερμοκρασίας του πλανήτη στον 1,5 °C ή το πολύ στους 2 °C. Ταυτόχρονα όμως, η πραγματοποίησή τους είναι απολύτως μη ρεαλιστική εντός της παγκόσμιας καπιταλιστικής τάξης πραγμάτων. Είναι αδύνατο να γίνουν πράξη χωρίς να προκληθούν μεγάλης κλίμακας τρανταγμοί στις άρχουσες τάξεις, οι πηγές πόρων των οποίων θα απειληθούν, και άρα, χωρίς να προκληθούν μεγάλης κλίμακας τρανταγμοί στην οικονομική αρχιτεκτονική που διέπει τον κόσμο μας. Τίποτα από τα παραπάνω δεν μπορεί να συμβεί μέσα από την επιβολή φορολόγησης επί των ρύπων του CO₂, τις ανταλλαγές εκπομπών, ή ακόμα και τις καλοπροαίρετες προτάσεις τεχνοκρατών που σκέφτονται πραγματιστικά. Για να πραγματοποιηθεί οτιδήποτε από τα παραπάνω χρειάζεται πραγματική κοινωνική ισχύς, ταξική ισχύς, κοινωνικά κινήματα από τα κάτω, περιβαλλοντικά, εργατικά κινήματα, και η δραστηριότητα όλων όσων θέλουν να ζήσουν για να δουν ένα βιώσιμο, δίκαιο μέλλον. Μια τέτοια εξέλιξη θα δημιουργούσε έναν πραγματικό «μετασχηματισμό στη δομή της παγκόσμιας οικονομικής δραστηριότητας», και μαζί με αυτόν, μια πληθώρα εχθρούς.¹³

Η συνεχιζόμενη πανδημία του κορονοϊού κατέδειξε πόσο πραγματικά εύθραυστες και αλληλεξαρτώμενες είναι οι κοινωνίες μας, καθώς και πόσο βαθιά εξαρτόμαστε από την φύση, επί της οποίας υποτίθεται «κυριαρχούμε». Η πανδημία έφερε έθνη, κοινωνίες, οργανισμούς, επιχειρήσεις, οικογένειες και άτομα αντιμέτωπα με κολοσσιαίες προκλήσεις, κακουχίες, αχρείαστα δεινοπαθήματα. Είναι δυνατόν να εξαχθούν από αυτή την καταστροφή διδάγματα ως προς το πώς πρέπει να αντιμετωπίσουμε την κλιματική αλλαγή; Σύμφωνα με τον Malm (2020), δεν υπάρχει μονοσήμαντη απάντηση. Από τη μια μεριά, με τα λοκντάουν αποδείχθηκε πως τα κράτη, σε περίπτωση που αυτό κρίνεται αναγκαίο, είναι σε θέση να λάβουν δραστικά μέτρα για να κλείσουν την οικονομία (Tooze, 2021). Από την άλλη, μια οικολογική και δημοκρατική απάντηση στην κλιματική αλλαγή οφείλει να έχει δημόσια, ανοιχτά και συλλογικά χαρακτηριστικά. Με δυο λόγια, ως απάντηση οφείλει να είναι το εκ διαμέτρου αντίθετο του λοκντάουν.

---

13. Τι θα μπορούσε να πετύχει μια σχεδιασμένη οικονομία από επιχειρήσεις υπό κρατική ιδιοκτησία; Παρόλο που θα είχε περισσότερες δυνατότητες για να αποφασίζει που να επενδύει, μια σχεδιασμένη εθνική οικονομία σε έναν καπιταλιστικό παγκοσμιοποιημένο κόσμο θα αναγκαζόταν αναπόδραστα να ανταγωνιστεί με άλλες εταιρίες. Συνεπώς θα αναγκαζόταν να γίνει πιο αποδοτική και παραγωγική ως προς τις εκροές της· με άλλα λόγια, για να επιβιώσει θα πρέπει να μεγεθύνεται. Ο σκοπός δεν μπορεί να συνίσταται στον ανταγωνισμό με καπιταλιστικές εταιρίες εντός μιας παγκόσμιας αγοράς, μια μάχη εκ προοιμίου χαμένη, αλλά στην ανεύρεση ενός τρόπου ώστε να μην χρειάζεται να ανταγωνιζόμαστε εν γένει. Πέρι της έννοιας του κρατικού καπιταλισμού, βλέπε Alami και Dixon (2020).

Ιδού το ερώτημα: μπορούμε να διαχωρίσουμε το κλείσιμο [shutdown] από το λοκντάουν; Είναι δυνατόν να κλείσουμε ολόκληρους τομείς της οικονομίας χωρίς να κλειδαμπαρώσουμε μέσα τους ανθρώπους, να βάλουμε λουκέτο στην τοξική παραγωγή, διανοίγοντας ταυτόχρονα οδούς προς νέες μορφές δημόσιας ζωής, συλλογικής χρήσης και εμπλοκής με τα κοινά; Η αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής δεν μπορεί να αφεθεί στους ειδικούς, τους πολιτικούς ή τους οικονομολόγους, ενώ ταυτόχρονα όλοι οι υπόλοιποι καθόμαστε σπίτια μας, απομονωμένοι, συνεχίζοντας να κάνουμε ό,τι κάναμε. Απεναντίας, το ευρύ κοινό πρέπει να εμπλακεί στις πολιτικές που αφορούν το κλίμα, σε ένα συλλογικό εγχείρημα κοινωνικού, πολιτισμικού και αισθητικού μετασχηματισμού, εντός του οποίου θα είναι εφικτό να ξανασκεφτούμε πώς παράγουμε, καταναλώνουμε, ζούμε και μετακινούμαστε στον πλανήτη (Davis, 2010· Boscon-Ellen, 2020). Η αμφισβήτηση των δομικών παραγόντων που αποτελούν τις αιτίες πίσω από την κλιματική αλλαγή, και όχι μόνων των επιβλαβών συμπτωμάτων της, έχει ως προϋπόθεση τη συγκρότηση μιας βιώσιμης, συνυπεύθυνης αλλά και χαρμόσυνης σχέσης ανάμεσα στις γενιές, ανάμεσά μας, και ανάμεσα σε εμάς και τη φύση (Soper, 2019).¹⁴

Το πώς θα μοιάζει μια τέτοια σχέση δεν είναι ζήτημα που μπορεί να αφεθεί στους υπεύθυνους για την χάραξη πολιτικών, τους επιχειρηματίες ή τους επιστήμονες. Τα χαρακτηριστικά που οφείλει να έχει πρέπει να αποτελέσουν ερώτημα για όλους μας. Ας φανταστούμε το μέλλον. Τι βλέπετε;

1. Μια οικοσοσιαλιστική ουτοπία, στην οποία μέσα από ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, δημόσιες συγκοινωνίες, ανοικτόδωμη χαμηλής χρήσης άνθρακα και πυκνοδομημένα, πράσινα αστικά περιβάλλοντα προκύπτει ένα πλαίσιο για μια πλήρη και βιώσιμη ζωή, ελεύθερη από ανούσιο μόχθο;
2. Έναν νεοφιλελεύθερο κόσμο εν είδει πράσινης φαντασίωσης, στον οποίο οι πλούσιοι καταναλώνουν συνθετικό κρέας στα θερμαινόμενα με ηλιακή ενέργεια κάστρα τους, οδηγούν ηλεκτρικά αυτοκίνητα στις πράσινες βίλες τους, το δε υπόλοιπο της ανθρωπότητας δουλεύει τέσσερεις δουλειές στην gig-οικονομία, απλά για να 'χει να πληρώνει για περίθαλψη;
3. Έναν οικοφασιστικό κόσμο, στον οποίο τα έθνη-κράτη κλείνουν τα σύνορα, προωθούν τον οικονομικό προστατευτισμό, προάγουν την ξενοφοβία και ρίχνουν φυλές και έθνη

---

14. Ως προς αυτό, μπορεί κανείς να κοιτάξει τον μεγάλο αριθμό προτάσεων που αφορούν τη Δίκαιη Μετάβαση, την Ενεργειακή Δημοκρατία και το Πράσινο Νιου Ντηλ. Όλες τους θέτουν ως επίκεντρο της μετάβασης προς μια οικονομία απαλλαγμένη από την καύση άνθρακα τη δημόσια και εργατική συμμετοχή, τον δημόσιο και εργατικό έλεγχο και τη δημόσια και εργατική ιδιοκτησία.

στην αρένα του αλληλοσπαραγμού, σε μια λογική επιβίωσης του ικανότερου;

4. Ή μήπως βλέπετε μια διαιώνιση της τωρινής κατάστασης πραγμάτων, του μοντέλου *business-as-usual*, στο οποίο η αργόσυρτη βία από τις άνισα κατανεμημένες επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής συνεχίζει να επενεργεί επ' αόριστον, και οι αλλεπάλληλες κρίσεις που εμφανίζονται, η στάθμη της θάλασσας που ανεβαίνει, οι λιμοί, ο θάνατος λόγω θερμοπληξίας, οι περίοδοι ξηρασίας και οι πλημμύρες, αποτελούν φρίκη για κάποιους και επενδυτικές ευκαιρίες για άλλους;

Αυτά τα τέσσερα μέλλοντα αποτελούν τη στιγμή που μιλάμε πραγματικές δυνατότητες (Fraser, 2016· Buck, 2019). Είναι στο χέρι μας να αποφασίσουμε σε ποιο θα ζήσουμε.

Κλιματική βαρβαρότητα

Αρκετά με την κλιματική ηθική, ήρθε η ώρα για κλιματική πολιτική. Σε αυτή την ενότητα του άρθρου, προχωρώ σε μια ανασκόπηση των εφικτών πολιτικών και οικονομικών απαντήσεων στην κλιματική αλλαγή. Στοιχεία τους υπάρχουν ήδη στο παρόν. Από αυτή τη θεωρησιακή [speculative] τυπολογία που αφορά εφικτά κλιματικά μέλλοντα, λείπει, παρά ταύτα, μια δυνατότητα, στην οποία δίνω την ονομασία *κλιματική βαρβαρότητα*. Πρόκειται με δυο λόγια για την πιθανότητα της βάνουσης προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή. Οφείλουμε να φέρουμε στο φως τι συνεπάγεται αυτή η οπισθοδρομική επιλογή, κάτι που θα κάνω παρακάτω.

Σύμφωνα με τους Geoff Mann και Joel Wainwright (2018), υπάρχουν τέσσερις πιθανές παγκόσμιες πολιτικές απαντήσεις στην κλιματική αλλαγή, καθεμία από τις οποίες εκφράζει μια διαφορετική συμπαιγνία μεταξύ της κρατικής εξουσίας και του παγκόσμιου καπιταλισμού. Αυτοί οι τέσσερις κοινωνικοί σχηματισμοί χωρίζονται σε δύο άξονες: πλανητική εξουσία έναντι αντιπλανητικής εξουσίας και καπιταλιστική έναντι μη καπιταλιστικής (βλ. Σχήμα 1).

	πλανητική κυριαρχία	αντιπλανητική κυριαρχία
καπιταλιστικό μέλλον	Κλιματικός Λεβιάθαν	Κλιματικός Βεεμώθ
μη-καπιταλιστικό μέλλον	Κλιματικός Μάο	Κλίμα X

Σχήμα 1

Οι Man και Wainwright ονομάζουν την πλανητική καπιταλιστική απάντηση στην κλιματική αλλαγή *Κλιματικό Λεβιάθαν* και θεωρούν ότι αποτελεί το πιθανότερο σενάριο για ό,τι μέλλει γενέσθαι. Εν ολίγοις, ο Κλιματικός Λεβιάθαν προσδιορίζει μια στρατηγική του παγκόσμιου κεφαλαίου κατά την οποία αυτό προσαρμόζεται σε έναν θερμότερο κόσμο, έτσι ώστε να συνεχίσουν να υπάρχουν οι ελεύθερες αγορές, η κυκλοφορία των εμπορευμάτων, η φτηνή εργασία, τα υψηλά επίπεδα κατανάλωσης και η οικονομική μεγέθυνση. Αυτός είναι ο δρόμος της Συμφωνίας του Παρισιού, των πλαισίων των Ηνωμένων Εθνών, του ΠΟΕ, του ΔΝΤ και των G8. Αντλώντας από τον Χομπς, ο όρος Κλιματικός Λεβιάθαν αντιστοιχεί σε μια νέα μορφή κυριαρχίας που αναδύεται ως απάντηση στην κλιματική κατάσταση εκτάκτου ανάγκης. Η δομή της κυριαρχίας έρχεται και αντανakλά μια συμφωνία ανάμεσα στα πλουσιότερα και ισχυρότερα έθνη-κράτη, έτσι ώστε να προχωρήσουν σε ένα συντονισμό των κλιματικών πολιτικών μέσω θεσμών μετάβασης, με στόχο να διατηρηθεί η ηγεμονία τους, μεταθέτοντας παράλληλα τα κόστη και τα βάρη στους φτωχούς και τις μελλοντικές γενιές. Είτε ως πράσινος νεοφιλελευθερισμός είτε ως πράσινος κεϋνσιανισμός, είναι ο δρόμος του πράσινου καπιταλισμού. Πρόκειται για έναν καπιταλισμό που συνειδητοποιεί την ανάγκη να οργανωθεί παγκόσμια για τη διαχείριση της οικολογικής απειλής, με τρόπο συμβατό ως προς τα οικονομικά δεδομένα.

Η αντιπλανητική καπιταλιστική απάντηση που οι Mann και Wainwright φοβούνται πιο πολύ προσδιορίζεται ως *Κλιματικός Βεεμώθ*. Αυτός ο δυνητικός κοινωνικός σχηματισμός συνίσταται στην όξυνση του εθνικισμού, του προστατευτισμού, της άρνησης της κλιματικής αλλαγής, του ρατσισμού, της ξενοφοβίας, του κοινωνικού δαρβινισμού και των διεθνών συρράξεων. Σε αυτό το σενάριο, η κυριαρχία δεν επεκτείνεται σε πλανητική κλίμακα για να ανταπεξέλθει στην κλιματική αλλαγή, αλλά συρρικνώνεται στον προστατευμένο χώρο των εκάστοτε συνόρων. Ο Κλιματικός Βεεμώθ θα αποτελεί μια παγκόσμια φυσική τάξη πραγμάτων ενάντια στον Κλιματικό Λεβιάθαν· από τη μια μεριά αναρχία χωρίς ρύθμιση και από την άλλη η κίνηση προς μια υφήλιο που τίθεται υπό διαχείριση. Αυτός ο κοινωνικός σχηματισμός ενσωματώνει ριζικά διαφορετικές ομάδες συμφερόντων, όπως πλούσιες ελίτ και φτωχά εργατικά στρώματα, και έχει ως στόχο να μπλοκάρει οποιαδήποτε κλιματική πολιτική θα μπορούσε να επηρεάσει θέσεις εργασίας, κλάδους της βιομηχανίας, τη μεγέθυνση, «τον δικό μας τρόπο ζωής», τα κέρδη από τα ορυκτά καύσιμα ή την οικονομία ως τέτοια. Συνδυάζοντας τον επιστημονικό αρνητισμό με τον οικονομικό προστατευτισμό, αυτή η αντιφιλελεύθερη αντιπαγκοσμιοποιητική απάντηση στην κλιματική αλλαγή έρχεται να επανεπιβεβαιώσει την εθνική κυριαρχία ως τη μόνη νόμιμη πηγή εξουσίας και προστασίας σε έναν κόσμο όπου δεσπόζουν οι φθίνουσες αποδόσεις [diminishing returns]. Η μετατροπή των μεταναστών σε αποδιοπομπαίο τράγο, η οχύρωση των συνόρων, η απο-

χώρηση από διεθνείς συμβάσεις, η προστασία των εθνικών επιχειρήσεων και των ημεδαπών εργατών αποτελούν τις βασικές πολιτικές του Κλιματικού Βεεμώθ. Σε αυτό το μονοπάτι, η εξόρυξη και η κατανάλωση ορυκτών καυσίμων κλιμακώνονται για το καλό της οικονομίας μας, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι καταστροφικές επιπτώσεις για τον πλανήτη, για τους άλλους, για το μέλλον, ή και για εμάς τους ίδιους.

Η πλανητική μη καπιταλιστική απάντηση, την οποία θεωρούν εφικτή αλλά όχι πιθανή, φέρει την ονομασία *Κλιματικός Μάο*. Παίρνοντας σαν αναφορά την Κίνα, αυτή η δυνητική μορφή κυριαρχίας αντανάκλα μια συμπαιγνία ανάμεσα σε ένα ισχυρό αυταρχικό κράτος και σε υποτελείς επαναστατικές τάξεις, έτοιμες να δράσουν αποφασιστικά και αποτελεσματικά στην παγκόσμια σκηνή, ώστε να επιληφθούν του προβλήματος της κλιματικής αλλαγής πέρα από τα όρια που θέτουν οι μηχανισμοί της αγοράς και οι καπιταλιστικοί θεσμοί.¹⁵ Ο Κλιματικός Μάο αντιστοιχεί σε μια κυρίαρχη εξουσία που έχει ένα ξεκάθαρο και άμεσο συμφέρον στον ριζικό μετριασμό της κλιματικής αλλαγής, επειδή ο πληθυσμός στην επικράτειά της επηρεάζεται δυσανάλογα από ακραία καιρικά φαινόμενα, ξηρασίες, πλημμύρες, πυρκαγιές, λιμούς. Ως μείζων γεωπολιτική δύναμη, ένας Κλιματικός Μάο θα ένωνε τον παγκόσμιο Νότο και ένα μη καπιταλιστικό μπλοκ, έτσι ώστε να εφαρμόσει από τα πάνω μέτρα μετριασμού της κλιματικής αλλαγής, παρακάμπτοντας την στηριζόμενη στα ορυκτά καύσιμα ευρωαμερικανική ηγεμονία. Δεν θα είχαμε πια μάταιες συσκέψεις των Ηνωμένων Εθνών και των G8 περί κλίματος. Σε αυτό το σενάριο έχουμε να κάνουμε με επιβολή μέτρων μετριασμού της κλιματικής αλλαγής μέσω της ωμής ισχύος της κρατικής εξουσίας.

Η αντιπλανητική μη καπιταλιστική απάντηση, την οποία οι Mann και Wainwright παρότι υποστηρίζουν, θεωρούν, κάπως πεσιμιστικά, δύσκολο να πραγματοποιηθεί, ονομάζεται *Κλίμα X*. Αυτό το μονοπάτι με άγνωστα χαρακτηριστικά προσδιορίζεται ως μια ριζοσπαστική δημοκρατική πολιτική από τα κάτω, η οποία δεν θυσιάζει τις τοπικές κοινότητες και την διεθνή [transnational] αλληλεγγύη στον βωμό της οικονομικής μεγέθυνσης ή της εθνικής αλληλεγγύης. Το Κλίμα X προσδιορίζεται ως ό,τι θα μπορούσε να ξεπεράσει τον καπιταλισμό και να αντιμετωπίσει την κλιματική αλλαγή χωρίς να μετατεθούν τα κόστη στους φτωχούς, το μέλλον ή το μη ανθρώπινο στοιχείο. Συνδυάζοντας μορφές κοινοτικής προσαρμογής από-τα-κάτω με δημοκρατικά πειράματα στο επίπεδο της εξουσίας, στο σενάριο που λέγεται Κλίμα X συ-

---

15. Ο Κλιματικός Μάο ενδεχομένως να μοιάζει όλο και περισσότερο ελκυστικός, όσο διαφαίνεται πόσα λίγα έχουν επιτευχθεί ως προς τον μετριασμό των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής. Η ιδέα λέει πως αν ένα μεγάλο μέγεθος κράτος δράσει μονομερώς, θα επιφέρει τέτοιας έντασης αλλαγές στην παγκόσμια γεωπολιτική ισορροπία, που τα υπόλοιπα κράτη θα εξαναγκαστούν να προσαρμοστούν στις πολιτικές του ισχυρότερου. Όμως η ιδέα ότι οι επαναστατικές υποτελείς τάξεις θα πιέσουν το κράτος να δράσει αποφασιστικά, και δεν θα πυροδοτήσουν εναντίον τους την κρατική βία, μας φαίνεται εντελώς ακατέργαστη.

νασπίζονται οικολόγοι ακτιβιστές, επιστήμονες, αγρότες, εργαζόμενοι στον τομέα της φροντίδας, ιθαγενικές κοινότητες, οικολόγοι του αστικού πεδίου, δημοκρατικοί σοσιαλιστές, και όλοι όσοι αγωνίζονται για έναν δίκαιο, εξισωτικό και απαλλαγμένο από άνθρακα τρόπο ζωής εδώ και τώρα. Αυτό το απροσδιόριστο μέλλον ζει στο παρόν υπό τη μορφή των διαμαρτυριών ενάντια στους αγωγούς μεταφοράς ορυκτών καυσίμων, των κινημάτων για κλιματική δικαιοσύνη, της οικολογίας της απομεγέθυνσης, των κινημάτων υπέρ των αναδασμών, των αλληλέγγυων οικονομιών, κτλ.¹⁶ Το αν τα παραπάνω θα καταφέρουν να ενοποιηθούν σε μια δύναμη ικανή να βάλει με τον Κλιματικό Λεβιάθαν είναι άγνωστο.

Στην οξυδερκή τους ανάλυση, οι Mann και Wainwright εστιάζουν κυρίως στον Κλιματικό Λεβιάθαν και τους λόγους για τους οποίους θεωρούν ότι η επικράτησή του είναι πιθανή. Συζητάνε επίσης αρκετά τα μη καπιταλιστικά σενάρια του Κλιματικού Μάο και του Κλίματος Χ. Παραλείπουν όμως την απειλή και το δυναμικό του Κλιματικού Βεεμώθ. Σαν έννοια στην ανάλυσή τους παραμένει θολή· αν θέλουμε να γίνει χρήσιμη θα πρέπει να την συγκεκριμενοποιήσουμε περαιτέρω. Προκαλεί ανησυχία, γιατί με τα τωρινά δεδομένα, ο Κλιματικός Βεεμώθ μοιάζει πιθανότερο σενάριο από τον Κλιματικό Λεβιάθαν. Αντί για τον όρο των Mann και Wainwright, ο οποίος αποτελεί άμεση αναφορά στις θεωρίες των Hobbes και Schmitt, θα αναπτύξω την έννοια της «κλιματικής βαρβαρότητας»—πρόκειται για φράση που χρησιμοποιεί η Naomi Klein σε πρόσφατα γραπτά της. Όμως ακόμα και αυτός ο όρος δεν είναι αρκετά συγκεκριμένος· πρέπει να διακρίνουμε ανάμεσα σε κλιματική βαρβαρότητα εν γένει και οικοφασισμό ειδικά. Η κλιματική βαρβαρότητα ως έννοια μας βοηθά να συλλάβουμε τη γενική τάση προς τις αντιεξισωτικές κλιματικές πολιτικές, όμως το εύρος της είναι υπερβολικά μεγάλο για να συλλάβει τις ιδιαίτερα κτηνώδεις ιδεολογίες της κλιματικής απόγνωσης, όπως ο οικοφασισμός. Συνεπώς, θα αναπτυχθούν τρεις έννοιες στο σύνολο: Κλιματικός Βεεμώθ, κλιματική βαρβαρότητα, οικοφασισμός. Τι σημαίνει κάθε από τους παραπάνω όρους και πώς συνδέονται αναμεταξύ τους; (βλέπε σχήμα 2)

Ας θυμίσουμε ότι ως Κλιματικό Λεβιάθαν προσδιορίσαμε τη μορφή μιας αντιπλανητικής, καπιταλιστικής κυριαρχίας που εμφανίζεται ως απάντηση στην κλιματική αλλαγή, κατά την οποία ενοποιούνται η νεο-

16. Το αν κάτι σαν το Πράσινο Νιου Ντηλ θα πρέπει να θεωρηθεί μέρος του Κλίματος Χ ή του Κλιματικού Λεβιάθαν εξαρτάται από το πόσο καπιταλιστικό ή αντικαπιταλιστικό φαντάζεται κανείς ότι είναι. Ομοίως, μπορεί κανείς να αναρωτηθεί για τη θέση του εργατικού κινήματος στον αγώνα κατά της κλιματικής αλλαγής. Υπάρχει εγγενής ένταση ή ακόμη και ανταγωνισμός μεταξύ των στόχων και των συμφερόντων του εργατικού κινήματος και της αντιπλανητικής μη καπιταλιστικής απάντησης; Μπορούμε να φανταστούμε ένα ισχυρό εργατικό κίνημα που υπερασπίζεται τις θέσεις εργασίας στους κλάδους ορυκτών καυσίμων ενάντια στο πράσινο κλείσιμό τους, όμως, πιο πιθανή θεωρούμε μια κατακερματισμένη αντίδραση των εργατικών συνδικάτων στις μεταβαλλόμενες παγκόσμιες συνθήκες, κατά τις οποίες μεταφέρονται οι εργαζόμενοι σε πράσινες θέσεις εργασίας ή και απλώς εγκαταλείπονται στην τύχη τους, όπως έχει ήδη δείξει η αποβιομηχάνιση.

φιλελεύθερη άρνηση της κλιματικής αλλαγής από μεριάς των ελίτ (για χάρη της υπεράσπισης του ορυκτού κεφαλαίου) και η αντιπεριβαλλοντική, ξενοφοβική μνησικακία από μεριάς των φτωχών και των εργατικών στρωμάτων (για χάρη της υπεράσπισης των «ρυπογόνων» θέσεων εργασίας από τις περιβαλλοντικές πολιτικές, την παγκοσμιοποίηση, τους μετανάστες ή οποιοδήποτε άλλο αποδιοπομπαίο τράγο). Παρότι αυτές οι δυνάμεις είναι υπαρκτές και διαθέτουν ισχύ, η ιδεολογική τους συνοχή ως προς τον κλιματικό αρνητισμό έχει διαρραγεί. Αν λάβουμε υπόψη μας μόνο το τι συμβαίνει τα δυο τελευταία χρόνια, εξαιτίας των όλο και συχνότερων και από ό,τι φαίνεται πλέον σταθερά εμφανιζόμενων ακραίων φυσικών φαινομένων, των εμπρηστικών αναφορών του IPCC, και της συνεχής ροής δημοσιευμάτων, άρθρων, βιβλίων και podcast, η πραγματικότητα της κλιματικής αλλαγής έχει επιβληθεί με ισχύ και πειθώ σε όλα τα στρώματα του πληθυσμού. Όλοι και περισσότεροι επιστήμονες και δημοσιογράφοι μιλάνε για την κλιματική αλλαγή ανοιχτά, όλο και περισσότεροι πολιτικοί και ακτιβιστές παίρνουν θέση, όλο και περισσότεροι Γενικοί Διευθυντές [CEO], τραπεζίτες, επενδυτές διαμηνύουν ότι πλησιάζει το τέλος της εποχής των ορυκτών καυσίμων. Ίσως το πιο ισχυρό κάλεσμα αφύπνισης να είναι η εξέγερση των ίδιων των μελλοντικών γενεών, δηλαδή της νεολαίας, εξέγερση που παίρνει τη μορφή των «κλιματικών απεργιών» και των μαζικών διαδηλώσεων κάθε Παρασκευή εδώ και δυο χρόνια. Πρόκειται για μια καλά καταγεγραμμένη ιστορία, την οποία δεν χρειάζεται να την ξαναπούμε εδώ (Klein, 2019a· Thunberg, 2019).¹⁷

17. Είναι ενδιαφέρον να σημειωθεί, ωστόσο, πόσο πετυχημένα οι κυβερνητικές ελίτ και τα διάφορα κεφάλαια έχουν στρέψουν την προσοχή του κοινού μακριά από τη σχέση ανάμεσα σε βιομηχανοποιημένη αγροτική παραγωγή και κρίση του Covid-19 (βλ. Malm, 2020). Η τρέχουσα κρίση της πανδημίας, επομένως, αποτελεί μια σημαντική ήττα για το κίνημα για το κλίμα, στο βαθμό που το κίνημα δεν μπόρεσε να αναδείξει τον ενιαίο χαρακτήρα της οικολογικής κρίσης του καπιταλισμού που βρίσκεται στη ρίζα τόσο της πανδημίας όσο και της κλιματικής αλλαγής.

Εν ολίγοις, η άρνηση της κλιματικής αλλαγής δεν είναι πια κοινωνικά αποδεκτή· επιπλέον, *δεν είναι πια αναγκαία*. Μπορεί κανείς πλέον να αποδέχεται την αναντίρρητη αλήθεια της κλιματικής αλλαγής, χωρίς να χρειάζεται να εγκαταλείψει την αγάπη του για τα ορυκτά καύσιμα ή το μίσος του ενάντια στους μετανάστες. Το ότι κανείς κατανοεί πως η μετανάστευση που έχει ως αιτία την κλιματική αλλαγή είναι γεγονός ή πως τα δεινοπαθήματα των «κλιματικών προσφύγων» αποτελούν πραγματικότητα, δεν συνεπάγεται καθόλου ότι βλέπει με θετικό τρόπο την είσοδο των μεταναστών στη χώρα του.¹⁸ Ας καλωσορίσουμε τον νέο κλιματικό κόσμο, στον οποίον η δράση για το κλίμα δεν θα είναι επ' ουδενί «προοδευτική», «αριστερή» ή «ριζοσπαστική». Αυτού του είδους η οικολογική πολιτική, είτε διατυπώνεται με όρους υπερπληθυσμού είτε με όρους λιτότητας, κοινότητας ή ταυτότητας, θα αποτελέσει μια τρομαχτική εξέλιξη· ίσως πάλι λειτουργήσει σαν κάλεσμα αφύπνισης για όσους πιστεύουν στη βασική αξία της καθολικής ανθρώπινης αλληλεγγύης. Αυτή αποφασιστικά αντιεξισωτική, οπισθοδρομική, αντιδραστική μετάβαση από την άρνηση της κλιματικής αλλαγής στην αποδοχή της πρέπει να θεωρητικοποιηθεί, από τη σκοπιά μου, ως η μετάβαση από τον Κλιματικό Βεεμώθ στην κλιματική βαρβαρότητα. Αντίθετα με τον Κλιματικό Βεεμώθ, αυτού του τύπου η πολιτική απάντηση αποδέχεται την πραγματικότητα της κλιματικής αλλαγής, όμως όχι και τις ανάγκες των άλλων.

Τι είναι η κλιματική βαρβαρότητα; Η Naomi Klein το διατυπώνει με τον πιο ξεκάθαρο τρόπο:

Η κλιματική βαρβαρότητα αποτελεί μια μορφή κλιματικής προσαρμογής. Δεν συνίσταται πια στην άρνηση ότι έχουμε μπει σε μια εποχή κολοσσιαίας διατάραξης, στην οποία πολλές εκατοντάδες εκατομμύρια άνθρωποι θα εξαναγκαστούν να εγκαταλείψουν τις πατρίδες τους, και μεγάλα τμήματα του πλανήτη θα πάψουν να είναι κατοικήσιμα. Σε απάντηση ως προς αυτό, αντί να κάνει

18. Για μια κριτική των αποκαλυψιακών [apocalyptic, εσχατολογικών] αφηγημάτων περί «κλιματικών προσφύγων» βλέπε Bettini (2013), σελ. 69: «[Τ]ο γεγονός ότι ένα ζήτημα απεικονίζεται ως καταστροφή μπορεί σε συγκεκριμένες περιπτώσεις να βοηθήσει την επανεγγραφή του στην κανονικότητα. Ο φόβος που ενεργοποιείται από αποκαλυψιακά αφηγήματα περί κλιματικής μετανάστευσης δρα ως τραυματικό στοιχείο που ευνοεί την (επανα)κανονικοποίηση του ζητήματος, περνώντας από την άρνηση στον ευτελισμό, από το αδύνατο στο πραγματικό και σε στοιχείο της business-as-usual, που πρέπει να αποτελέσει αντικείμενο διαχείρισης από τους κυβερνητικούς θεσμούς. Τα αφηγήματα περί κλιματικής μετανάστευσης που προβλέπουν ορδές άγριων, άπορων βαρβάρων που απειλούν εύπορους πληθυσμούς, δεν συνεπάγονται κατ' ανάγκη ότι θα προκύψει κάτι 'ριζοσπαστικό' ως αποτέλεσμα. Αυτά τα κινδυνολογικά αφηγήματα ενδεχομένως εντέλει να παρέχουν νομιμοποίηση και συναίνεση σε πολιτικές επιλογές, οι οποίες, αντί να αποτρέπουν τις διαταράξεις που προκαλούν οι οικολογικές μεταβολές, θα τις προσδιορίζουν ως μοιραία γεγονότα, ως 'μέρη του παιχνιδιού'. Ως πηγές νομιμοποίησης για πολιτικές που θα προσπαθούν να επιληφθούν της κλιματικής αλλαγής, χωρίς όμως να θίγουν τις κοινωνικές, οικολογικές και οικονομικές σχέσεις που όρισαν το πλαίσιο για την ανθρωπογενή κλιματική αλλαγή.»

όσα είναι κωδικοποιημένα στις αποφάσεις της Διάσκεψης των Ηνωμένων Εθνών για την κλιματική αλλαγή, στις οποίες αναγνωρίζεται η ιστορική ευθύνη πολλών από τα κράτη που συμβαίνει να έχουν λίγο παραπάνω χρόνο για να προετοιμαστούν για τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής—προστατευμένα καθώς είναι λόγω γεωγραφικής θέσης και σχετικού πλούτου—η κλιματική βαρβαρότητα θα πει, κοιτάξτε να δείτε, πιστεύουμε πως είμαστε απλά ανώτεροι, λόγω πολιτειακού στάτους, του λευκού μας χρώματος, της χριστιανοσύνης μας· κλείνουμε τα σύνορα, κλειδαμπωνόμαστε, πρέπει να προστατεύσουμε τους εαυτούς μας, αποσύρουμε κάθε είδους βοήθεια. (2019b)

Για την Klein, αυτή η αδιαφορία προς τους ευάλωτους πληθυσμούς έξω από τα εκάστοτε σύνορα—ή και στη μεθόριο, εντός των συνόρων—αποτελεί πολιτική ήδη παρούσα εδώ και καιρό στις ΗΠΑ και το Ηνωμένο Βασίλειο. Δεδομένης όμως της ιστορικής ευθύνης που φέρει η Δύση για την κλιματική αλλαγή, τώρα γίνεται εξόχως αδυσώπητη. Η κλιματική βαρβαρότητα αναγνωρίζει το γεγονός της κλιματικής αλλαγής και προσαρμόζεται σε αυτήν αποσύροντας οποιαδήποτε υποχρέωση προς τους άλλους, όσους δηλαδή βρίσκονται έξω από την εκάστοτε ενδοομάδα [in-group], τα όρια της οποίας μπορούν ανά πάσα στιγμή να συρρικνωθούν ξανά και ξανά σε αλληπάλληλα κύματα βίας και αδιαφορίας. Το αφήγημα σύμφωνα με την Klein συνεχίζει ως εξής: «Ίδού γιατί πρέπει να σταματήσουμε τη βοήθεια προς το εξωτερικό· δεν υπάρχουν αρκετά χρήματα για να βοηθήσουμε αυτούς εκεί έξω, πρέπει να φροντίσουμε τον εαυτό μας» (2019b). Για την Klein, η κλιματική αλλαγή αναγκάζει τους πάντες να κάνουν μια επιλογή: «Θα σταθούμε αντάξιοι της ρητορικής της ισότητας και της ιδέας ότι όλοι οι άνθρωποι έχουν εξίσου δικαίωμα στη ζωή πάνω σε αυτόν τον πλανήτη; [...] Ή θα οχυρωθούμε στις θέσεις μας, μετατρέπομενοι έτσι σε τέρατα;» (2019b)

Αυτό που εδώ υποδηλώνεται είναι πως η κλιματική αλλαγή θέτει σε δοκιμασία τις βαθιά ριζωμένες φιλελεύθερες πεποιθήσεις που αφορούν την ισότητα, την αξιοπρέπεια και τα ανθρώπινα δικαιώματα. Κανείς δεν θα μπορεί πλέον να επικαλείται με αφηρημένο τρόπο τα παραπάνω χωρίς να προσπαθεί να τα κάνει πράξη. Εν ολίγοις, είτε προσαρμόζουμε τη συμπεριφορά μας είτε γινόμαστε εξόφθαλμα υποκριτές—δεν υπάρχουν πια ωραίες ψυχές. Όμως, ποιο να είναι αυτό το «εμείς» που επικαλείται η Klein στο παραπάνω απόσπασμα; Το φιλελεύθερο κοινό, η κοινωνία των πολιτών, ο παγκόσμιος Νότος, η ανθρωπότητα εν γένει; Φαίνεται πως είναι όλοι εκείνοι που επικαλούνται τις φιλελεύθερες αξίες και ζουν στις πλούσιες χώρες, σε μέρη δηλαδή που θα προσπαθήσουν να φτάσουν οι κλιματικοί μετανάστες. Το «εμείς» για το οποίο γίνεται λόγος μοιάζει να διατρέχει φυλετικές και ταξικές διαιρέσεις, τη διαίρεση ανάμεσα σε πόλη και χωριό, και τους κάθε τύπου ανταγωνισμούς μέσα στις δομές των φιλελεύθερων-δημοκρατικών κρατών.

Σε μια άλλη της συνέντευξη, η Klein το θέτει ακόμα πιο περιεκτικά: «Είμαστε μάρτυρες των απαρχών της εποχής της κλιματικής βαρβαρότητας. Το είδαμε στο Christchurch, το είδαμε στο El Paso, όπου παρατηρήθηκε αυτό το πάντρεμα της βίας που έχει σαν βάση την ιδεολογία της λευκής υπεροχής και του πιο αποτρόπαιου αντιμεταναστευτικού ρατσισμού» (2019c). Η Klein αναφέρεται στα γεγονότα εγχώριας τρομοκρατίας στο Christchurch της Νέας Ζηλανδίας και του El Paso του Τέξας που έλαβαν χώρα το 2019. Οι υπαίτιοι δράστες εξέφραζαν ανησυχίες για την περιβαλλοντική υποβάθμιση και την κλιματική αλλαγή, όντας ταυτόχρονα θιασώτες της ακροδεξιάς ιδεολογίας της λευκής υπεροχής, της ισλαμοφοβίας, του αντισημιτισμού και του αντιμεταναστευτικού μίσους. Αυτές οι αποτρόπαιες πράξεις βίας αποτελούν το δίχως άλλο συμπτώματα της κλιματικής βαρβαρότητας, ωστόσο θα πρέπει να προσδιοριστούν περαιτέρω και με μεγαλύτερη ακρίβεια ως εκδηλώσεις οικοφασισμού. Σε μια συνέντευξη από τον Νοέμβριο του 2019, η Klein διακρίνει με μεγαλύτερη ακρίβεια μεταξύ αυτών των δύο. Ενώ η κλιματική βαρβαρότητα αναφέρεται σε κυβερνητικές πολιτικές ανταλληλέγγυας προσαρμογής στο κλίμα, ο οικοφασισμός προσδιορίζει μια συγκεκριμένη ακροδεξιά ιδεολογία, η οποία εκλογικεύει τη βία της λευκής υπεροχής, επικαλούμενη την επικείμενη οικολογική κατάρρευση και τη σπάνη των φυσικών πόρων. Η Klein σημειώνει:

Αποκαλώ κλιματική βαρβαρότητα αυτό που de facto λαμβάνει χώρα στα σύνορα. Οι πολιτικοί γνωρίζουν ότι η κλιματική αλλαγή είναι γεγονός, είτε το αρνούνται δημόσια είτε όχι. [...] Χρησιμοποιούν το φόβητρο της εισβολής του «άλλου» σαν μια ενοποιητική δύναμη για το πολιτικό τους πρόταγμα. Πρόκειται για μια μορφή προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή. Την παρατηρούμε σε αυτές τις βάρβαρες πρακτικές όπως η κατασκευή στρατοπέδων συγκέντρωσης, είτε μιλούμε για το Τέξας, τη Λιβύη, είτε για τις ακτές της Αυστραλίας και μέρη όπως το Nauru ή το Manus· είναι μια ιστορία που συμβαίνει εδώ και μια δεκαετία. (2019b)

Ο οικοφασισμός, απεναντίας, είναι κάπως διαφορετικός—είναι πιο ωμός, έχει τοπικά χαρακτηριστικά, ριζοσπαστικότητα. Είναι μια «ιδεολογική άρθρωση» κατά την οποία «ένα τμήμα της ακροδεξιάς παύει να αρνείται την πραγματικότητα της κλιματικής αλλαγής και αρχίζει να χρησιμοποιεί το γεγονός ότι μπαίνουμε σε μια περίοδο όπου όλο και περισσότεροι άνθρωποι θα εγκαταλείπουν τις εστίες τους ως δικαιολόγηση για πράξεις ακραίας βίας.» (2019b) Ο φόβος απέναντι στον «κλιματικό μετανάστη» εγγράφεται, επομένως, στην *αυταπάτη* σύμφωνα με την οποία οι μουσουλμάνοι, οι Εβραίοι, οι φυλετικές μειονότητες, οι αριστεριστές, οι πολιτισμικές ελίτ, συνωμοτούν με σκοπό την καταστροφή του πολιτισμού της Λευκής φυλής—και άρα, πρέπει να καταστραφούν.

Στο βιβλίο της με τίτλο *Στις Φλόγες*, η Klein αναφέρεται στην αναδυόμενη απειλή του οικοφασισμού μετά τη σφαγή στο Christchurch. Εκφράζει την ανησυχία της πως, σε περίπτωση που αποτύχουμε «να αναλάβουμε τις κλιματικές ευθύνες που μας αναλογούν» (2019a, σελ. 45), ο οικοφασισμός ως ιδεολογία θα ανακύπτει όλο και πιο συχνά ως μορφή δικαιολόγησης πράξεων ακραίας βίας. Σύμφωνα με την προσέγγισή της, όσο λιγότερο καθολικά χαρακτηριστικά έχουν οι πολιτικές μετριασμού και προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή, τόσο δημοφιλέστερος θα γίνεται ο οικοφασισμός ως εναλλακτική ιδεολογία για την εκάστοτε ενδοομάδα. Στο ίδιο βιβλίο σημειώνει, αναφορικά με τις πολιτικές βάσει των οποίων οι ΗΠΑ αρνούνται την κλιματική στήριξη σε ευάλωτες χώρες του παγκόσμιου Νότου:

Ας μην έχουμε αμφιβολίες: γινόμαστε μάρτυρες της ανάδυσης της κλιματικής βαρβαρότητας. Αν δεν υπάρξει ριζική αλλαγή όχι μόνο στις πολιτικές αλλά και στις αξίες βάσει των οποίων αναπτύσσονται τα πολιτικά μας προγράμματα, αυτός θα είναι ο τρόπος με τον οποίον ο πλούσιος κόσμος θα «προσαρμοστεί» σε όλο και περισσότερη διατάραξη λόγω κλίματος: εξαπολύοντας τις τοξικές ιδεολογίες βάσει των οποίων ιεραρχείται η σχετική αξία που έχει η εκάστοτε ανθρώπινη ζωή, έτσι ώστε να δικαιολογηθεί η αδιαφορία για μεγάλα κομμάτια της ανθρωπότητας. Και ό,τι ξεκινά ως βαρβαρότητα στα σύνορα χωρίς αμφιβολία θα διεισδύσει και μέσα στην ίδια την κοινωνία. (2019a)

Αν η κλιματική βαρβαρότητα συμβαίνει «στα σύνορα», ο οικοφασισμός λαμβάνει χώρα εντός των τειχών. Επομένως, ο οικοφασισμός είναι κλιματική βαρβαρότητα που έχει εσωτερικευθεί: ξενοφοβία και μίσος, όχι προς όσους είναι έξω και θέλουν να μπουν μέσα, αλλά προς τον «άλλο» εντός συνόρων, εκείνον που θέλει να κάνει δικό του ό,τι «μας» ανήκει. Τα παραπάνω αποτελούν τυπικές εκφράσεις ρατσισμού και μνησικακίας προς τα «ανάξια» [undeserving] τμήματα του πληθυσμού—φαινόμενα που παρουσιάζουν έξαρση κάθε φορά που η οικονομική πίτα συρρικνώνεται, κάτι που σήμερα πράγματι συμβαίνει (Benapan, 2020· Smith, 2020). Όσο βαθαίνει η κλιματική κρίση και με μια μείζων ύφεση προ των πυλών, ελλείψει εναλλακτικών που αποσκοπούν σε έναν μετασχηματισμό, αυτή η αρνητική στρατηγική «προσαρμογής» το δίχως άλλο θα παίρνει τα πάνω της.

Όμως ο οικοφασισμός δεν είναι απλώς ένα πρόσφατο παραπροϊόν των βάρβαρων κλιματικών πολιτικών. Ο οικοφασισμός—ή η ακροδεξιά οικολογία εν γένει—δεν είναι κάποιο αλλόκοτο αμάλγαμα από εγγενώς ασύμβατες μεταξύ τους κοσμοθεωρίες. Απεναντίας, έχει ήδη μια μακρά ιστορία και έχει ήδη αναπτύξει πολιτικό λεξιλόγιο και ιδεολογία (Biehl και Staudenmaier, 1995). Συγκροτείται με αφετηρία θεωρητικές και πολιτικές παραδόσεις που παίρνουν σοβαρά υπόψη τους ιδέες

όπως βιωσιμότητα, προστασία της φύσης, τοπικισμός, βιοτοπικισμός [bioregionalism], αυτονομία, βηγκανισμός, αποαποικιοποίηση, ή ακόμα και ιθαγενικότητα (Taylor, 2019). Έννοιες σαν τις παραπάνω μπορεί να μοιάζουν εγγενώς προοδευτικές ή ακόμα και αριστερής υφής, όμως πρόκειται περί πλάνης. Τίποτα στην εστίαση στην «τοπικότητα» ή την «περιοχή», για παράδειγμα, δεν συνεπάγεται εξισωτικές αρχές, πίστη στη δικαιοσύνη ή το δίκιο, ή καν φιλελεύθερες αξίες. Η προστασία της φύσης, ο σεβασμός της τοπικότητας, η υποστήριξη της αυτονομίας ενδέχεται (και όχι σπάνια πράγματι συμβαίνει να ισχύει) να σημαίνουν προστασία της ομοιογένειας από την διαφορά, της τοπικής κοινότητας από ξένα στοιχεία, της ιεραρχίας από την ισότητα, των έμφυλων ρόλων από τον φεμινισμό, των ετεροκανονικών οικογενειών από τις κούρ ταυτότητες, της ανδρικής εξουσίας από την αναστοχαστική δημοκρατία, του εθνοτικού εθνικισμού από την πολυπολιτισμικότητα, των ρατσιστικών ιδεών από την αντιρατσιστική δράση.

Η αντιμετώπιση του οικοφασισμού δεν μπορεί συνεπώς να συνίσταται στην αποτροπή διάδοσης της κλιματικής βαρβαρότητας στην κοινωνία, έτσι γενικά, λες και ο κίνδυνος δεν βρίσκεται ήδη εντός της. Η δε αντιμετώπιση της κλιματικής βαρβαρότητας δεν μπορεί να περισταλεί με τη σειρά της στο να κριτικάρει κανείς τις αντιμεταναστευτικές συνοριακές πολιτικές. Σχεδόν κάθε συνοριακή πολιτική ανά την υφήλιο είναι δομικά «αντιμεταναστευτική»—κάποιες βέβαια περισσότερο από άλλες. Αυτό που προσδίδει ιδιαιτερότητα και επικινδυνότητα στην κλιματική βαρβαρότητα είναι η δυνατότητα που έχει να λειτουργήσει ως πραγματική πολιτική στρατηγική *προσαρμογής* στην κλιματική αλλαγή. Αυτή η στρατηγική δεν γίνεται να αντιμετωπιστεί ούτε στο επιστημολογικό επίπεδο της κλιματικής επιστήμης ενάντια στην άρνηση της κλιματικής αλλαγής, ούτε ακόμη στο ηθικό επίπεδο των ανθρωπινων δικαιωμάτων ενάντια στην εθνική κυριαρχία. Μπορεί να αντιμετωπιστεί μόνο στο επίπεδο μιας πολιτικής και κοινωνικής δύναμης η οποία αρθρώνει ένα εναλλακτικό οικονομικό και οικολογικό όραμα για το μέλλον, και παλεύει στ' αλήθεια για να το κάνει πραγματικότητα. Αν ξεδιπλωθούν στ' αλήθεια οράματα κοινωνικού μετασχηματισμού προς όφελος όλων όσων η δουλειά και ο χρόνος τους κάνουν τον κόσμο να γυρίζει, και εναντίον εκείνων που η δραστηριότητά τους τον κάνει να καίγεται, θα καταφέρουμε ίσως να αποτρέψουμε την απειλή της κλιματικής βαρβαρότητας και του οικοφασισμού.

Ως συμπέρασμα σε αυτές τις προκαταρκτικές σκέψεις ας ειπωθεί το εξής: η κλιματική βαρβαρότητα πρέπει να θεωρητικοποιηθεί στο ίδιο επίπεδο αφαίρεσης με τον Κλιματικό Βεεμώθ, δηλαδή, ως μια συνεκτική πολιτικοκοινωνική μορφή κυριαρχίας που αναδύεται στο παρόν ως απάντηση στην κλιματική αλλαγή. Η κλιματική βαρβαρότητα διαπερνά τον Κλιματικό Βεεμώθ και το Κλίμα X, καθώς αποτελεί μια αντιπλανητική αλλά αμφίθυμη ως προς τον καπιταλισμό απάντηση· σε αντίθεση με τον Κλιματικό Βεεμώθ, δεν χαρακτηρίζεται από άρνηση

της κλιματικής αλλαγής.¹⁹ Απεναντίας, είναι ακριβώς η πραγματικότητα και η αποδοχή της κλιματικής αλλαγής που λειτουργεί ως δικαιολόγηση για τον εθνικιστικό, κοινωνικό δαρβινισμό που την διέπει· αυτό το χαρακτηριστικό μπορεί να εκδηλωθεί τόσο στο κρατικό επίπεδο της μεταναστευτικής πολιτικής και της βοήθειας προς το εξωτερικό όσο και στο τοπικό επίπεδο της λαϊκής μνησικακίας και της τρομοκρατίας στη βάση της ιδεολογίας της λευκής υπεροχής. Πρέπει να πάρουμε το σενάριο της κλιματικής βαρβαρότητας το ίδιο σοβαρά με τα άλλα σενάρια, όπως ο υπερεθνικός πράσινος καπιταλισμός, ο μονοπολικός κλιματικός αυταρχισμός και η κοινωνικοοικολογική ουτοπία από-τα-κάτω.

Σε ποιο σημείο βρίσκεται η συζήτηση γύρω από την κλιματική βαρβαρότητα; Πρόκειται για μια πρόβλεψη περί του τι ενδέχεται να συμβεί τα επόμενα τριάντα χρόνια ή απλά για μια άσκηση επί χάρτου με αφετηρία μια θεωρητική υπόθεση εργασίας; Σύμφωνα με την οπτική που προσπαθώ να αναπτύξω, είναι μια έκκληση για να αντιμετωπίσουμε ένα πιθανό πολιτικοκοινωνικό σενάριο, κατά το οποίο αναδύεται μια συμπαιγνία ανάμεσα στην αποδοχή του γεγονότος της κλιματικής αλλαγής και σε μια πολιτική δραστηριότητα που παίρνει οπισθοδρομικές, αντιεξισωτικές μορφές. Όπως προσπάθησα να δείξω πιο πάνω, στοιχεία και τάσεις που δείχνουν προς αυτή την κατεύθυνση υπάρχουν στο εδώ και το τώρα. Είναι άγνωστο προς τα πού θα πάνε τα πράγματα. Κάποιοι θεωρητικοί έχουν ήδη αρχίσει να χαρτογραφούν το πεδίο των σύγχρονων ακροδεξιών απαντήσεων στην κλιματική αλλαγή (Malm και Zetkin, 2021). Ελπίζω το άρθρο μου να συμβάλει σε αυτό το έργο από τη σκοπιά της πολιτικής και κοινωνικής φιλοσοφίας. Παίρνοντας πιο σοβαρά την δυνατότητα της κλιματικής βαρβαρότητας, θα είμαστε καλύτερα προετοιμασμένοι να την αναγνωρίσουμε, να την διακρίνουμε από χειραφετητικές μορφές απάντησης στην κλιματική αλλαγή, και να την αντιμετωπίσουμε. Υπ' αυτή την έννοια, δεν πρόκειται για κάτι πολύ διαφορετικό από το να προσπαθούμε να διακρίνουμε ανάμεσα σε χειραφετητικές και αντιδραστικές μορφές αντικαπιταλισμού—έτσι ώστε να μην πέσουμε θύματα των δεύτερων. Η κλιματική βαρβαρότητα θα αποτελέσει ελκυστική επιλογή για κάποιους. Γι' αυτό πρέπει ήδη από τώρα να είμαστε ξεκάθαροι ως προς το περί τίνος πρόκειται, έτσι ώστε να είμαστε σε θέση να την αναγνωρίζουμε για να την πολεμήσουμε—πριν νά 'ναι αργά.

---

19. Ενώ ως κλιματική βαρβαρότητα προσδιορίζουμε μια ειδικά καπιταλιστική μορφή προσαρμογής στην κλιματική καταστροφή, ο οικοφασισμός μπορεί να πάρει τόσο καπιταλιστικές όσο και αντικαπιταλιστικές μορφές. Η κριτική των αντιδραστικών μορφών αντικαπιταλισμού, συμπεριλαμβανομένου του αντισημιτισμού και της συνωμοσιολογίας, είναι πιο επιτακτική από ποτέ.

Βιβλιογραφία

- Adorno, T. (1973). *Negative dialectics*. Continuum. [Αρνητική Διαλεκτική, Αλεξάνδρεια 2006]
- Alami, I., & Dixon, A. (2020). State capitalism(s) Redux? Theories, tensions, controversies. *Competition and Change*, 24(1), 70– 94.
- Aklin, M., & Mildemberger, M. (2020). Prisoners of the wrong dilemma: Why distributive conflict, not collective action, characterizes the politics of climate change. *Global Environmental Politics*, 20(4), 4– 27.
- Aronoff, K., Battistoni, A., Cohen, D. A., & Riofrancos, T. (2019). *A planet to win*. Verso.
- Barry, J., (2020). Green republicanism and a ‘Just Transition’ from the tyranny of economic growth. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 24(5), 725– 742.
- Bell, D. (2010). Justice and the politics of climate change. Περιέχεται στο C. Lever-Tracy (επιμ. Routledge handbook of climate change and society (σελ. 423– 441). Routledge.
- Bellamy Foster, J. (2000). *Marx’s ecology*. Monthly Review Press.
- Benanav, A. (2020). *Automation and the future of work*. Verso.
- Bernes, J. (2019). *Between the devil and the green new deal*. Commune. <https://communemag.com/between-the-devil-and-the-green-new-deal/>
- Bettini, G. (2013). Climate barbarians at the gate? A critique of apocalyptic narratives on ‘climate refugees.’ *Geoforum*, 45, 63– 72.
- Biehl, J., & Staudenmaier, P. (1995). *Ecofascism: Lessons from the German experience*. AK Press. [Οικοφασισμός, Μαθήματα από τη Γερμανική Εμπειρία, Ισνάφι 2003]
- Blumenfeld, Jacob (υπό έκδοση). *Expropriation of the Expropriators*. *Philosophy and Social Criticism*.
- Bonefeld, W. (2014). *Critical theory and the critique of political economy*. Bloomsbury.
- Bonefeld, W. (2017). *The strong state and the free economy*. Rowman & Littlefield.
- Boscov-Ellen, D. (2020). A responsibility to revolt? Climate ethics in the real world. *Environmental Values*, 29(2), 153– 174.
- Brenner, R. (1986). *Social basis of economic development*. Στο J. Roemer (επιμ.), *Analytical Marxism* (σελ. 23– 53). Cambridge University Press.

- Brenner, R. (2007). *Property and progress: Where Adam Smith went wrong*. Στο C. Wickham (επιμ.), *Marxist history-writing for the twenty-first century* (pp. 49– 111), *British Academy Occasional Paper*, Ap. 9. Oxford: Oxford University Press.
- Broome, J. (2012). *Climate matters: Ethics in a warming world*. W. W. Norton.
- Buck, Holly Jean (2019). *After Geoengineering*. Verso.
- Burkett, P. (2014). *Marx and nature: A red and green perspective*. Haymarket.
- Caney, S. (2005). *Cosmopolitan justice, responsibility, and global climate change*. *Leiden Journal of International Law*, 18(4), 747– 775.
- Caney, S. (2014). *Two kinds of climate justice: Avoiding harm and sharing burdens*. *Journal of Political Philosophy*, 22(2), 125– 149.
- Cassegård, C. (2017). *Eco-Marxism and the critical theory of nature: Two perspectives on ecology and dialectics*. *Distinktion: Journal of Social Theory*, 18(3), 314– 332.
- Cassegård, C. (2021). *Toward a critical theory of nature: Capital, ecology, and dialectics*. Bloomsbury.
- Clark, B., Bellamy Foster, J., & York, R. (2010). *The ecological rift*. Monthly Review Press.
- Clegg John (2020). *A Theory of Capitalist Slavery*. *Journal of Historical Sociology*, 33(1), 74– 98. <https://doi.org/10.1111/johs.12259>
- Cripps, E. (2013). *Climate change and the moral agent*. Oxford University Press.
- Davis, M. (2010). *Who will build the ark?* *New Left Review*, 61, 29– 46.
- Debord, G. (1971). Στο G. Debord (Ed.), *A sick planet* (pp. 75– 94). Seagull. [Ο Άρρωστος Πλανήτης, Ελευθεριακή Κουλτούρα 2020]
- Fragnière, A. (2016). *Climate change and individual duties*. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 7(6), 798– 814.
- Frase, P. (2016). *Four futures*. Verso.
- Fraser, N. (2021). *Climates of capital*. *New Left Review*, 127, 2021.
- Gardiner, S. (2004). *Ethics and global climate change*. *Ethics*, 114, 555– 600.
- Gardiner, S. (2006). *A perfect moral storm: Climate change, intergenerational ethics, and the problem of moral corruption*. *Environmental Values*, 15, 397– 413.
- Gardiner, S. (2011). *A perfect moral storm*. Oxford University Press.
- Gardiner, S. Caney, S., Jamieson, D., & Shue, H. (2010). *Climate ethics*. Oxford University Press.

- Godoy, E. (2017). What's the harm in climate change? *Ethics, Policy & Environment*, 20(1), 103– 117.
- Heinrich, M. (2012). *An introduction to the three volumes of Karl Marx's capital*. Monthly Review Press. [Το Κεφάλαιο του Καρλ Μαρξ. Εισαγωγή στους τρεις τόμους, Futura 2017]
- Hickel, J. (2019). The limits of clean energy. *Foreign Policy*, <https://foreignpolicy.com/2019/09/06/the-path-to-clean-energy-will-be-very-dirty-climate-change-renewables/>
- Hickel, J., & Kallis, G. (2020). Is green growth possible? *New Political Economy*, 25(4), 469– 486
- Hiller, D. (2011). Climate change and individual responsibility. *Monist*, 94(3), 349– 368.
- Huber, M. (2019). Ecological politics for the working-class. *Catalyst*, 3(1).
- IPCC. (2014). *Climate change 2014: Impacts, adaptation, and vulnerability*. <https://www.ipcc.ch/report/ar5/wg2/>
- IPCC. (2018). *Global warming of 1.5°C*. <https://www.ipcc.ch/sr15/>
- Jamieson, D. (1992). Ethics, public policy, and global warming. *Science, Technology, Human Values*, 17(2), 139– 153.
- Jamieson, D. (2005). Adaptation, mitigation, and justice. In W. Sinnott-Armstrong & R. Howarth (Eds.), *Perspectives on climate change* (pp. 217– 248). Elsevier.
- Jamieson, D. (2010). Climate change, responsibility, and justice. *Science and Engineering Ethics*, 16, 431– 445.
- Jamieson, D. (2014). *Reason in a dark time*. Oxford University Press.
- Jonas, H. (1984). *The imperative of responsibility*. University of Chicago Press. [Η Αρχή της Ευθύνης, Αρμός 2018]
- Klein, N. (2019a). *On fire*. Simon & Schuster. [Στις Φλόγες. Το καυτό θέμα της κλιματικής αλλαγής, Κλειδάριθμος 2020]
- Klein, N. (2019b). *Against climate barbarism: A conversation with Naomi Klein*. LA Review of Books. <https://lareviewofbooks.org/article/against-climate-barbarism-a-conversation-with-naomi-klein/>
- Klein, N. (2019c). We are seeing the beginnings of the era of climate barbarism. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/books/2019/sep/14/naomi-klein-we-are-seeing-the-beginnings-of-the-era-of-climate-barbarism>
- Klein, N. (2019d). Naomi Klein on climate chaos. In *These times*. <https://inthesetimes.com/article/22166/naomi-klein-climate-chaos-baby-boomers-capitalism-bernie-sanders-warren>

- Krogstrup, S., & Oman, W. (2019). Macroeconomic and financial policies for climate change mitigation: A review of the literature. IMF Working Paper 19/185. <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2019/09/04/Macroeconomic-and-Financial-Policies-for-Climate-Change-Mitigation-A-Review-of-the-Literature-48612>
- Mair, P. (2013). Ruling the void. Verso.
- Malm, A. (2016). Fossil capital. Verso.
- Malm, A. (2017). Revolution in a warming world. Socialist Register, 53.
- Malm, A. (2020). Corona, climate, chronic emergency. Verso.
- Malm, A. (2021). How to blow up a pipeline. Verso.
- Malm, A., και Hornborg, A. (2014). The geology of mankind? A critique of the anthropocene narrative. *Anthropocene Review*, 1(1), 62– 69.
- Malm, A. και The Zetkin Collective. (2021). White skin, black fuels: On the danger of fossil fascism. Verso.
- Maniates. (2001). Individualization: Plant a tree, buy a bike, save the world? *Global Environmental Politics*, 1(3), 31– 52.
- Mann, G., & Wainwright, J. (2018). Climate leviathan. Verso.
- Marx, K., & Engels, F. (1848). Manifesto of the communist party. In Marx & Engels collected works, 6 (pp. 477– 519) . Lawrence & Wishart (1976).
- Maslin, M. (2014). Climate change: A very short introduction. Oxford University Press.
- Mattick, P. (1976). Capitalism and ecology. *John Bellamy Foster*, 54, 6– 16. <https://www.marxists.org/archive/mattick-paul/1976/ecology.htm>
- Mendelevitch, R. (2018). Testing supply-side climate policies for the global steam coal market—Can they curb coal consumption? *Climatic Change*, 150, 57– 72.
- Moellendorf, D. (2015). Climate change justice. *Philosophy Compass*, 10(3), 173– 186.
- Moore, J. (2015). Capitalism in the web of life. Verso.
- Moore, J., & Patel, R. (2017). A history of the world in seven cheap things. University of California Press.
- Ocasio-Cortez, A. (2019). House resolution 109, recognizing the duty of the federal government to create a green new deal. <https://www.congress.gov/bill/116th-congress/house-resolution/109/text>
- O’Kane, C. (2018). Society maintains itself despite all the catastrophes that may eventuate”: Critical theory, negative totality, and crisis. *Constellations*, 25(2), 287– 301.

- Page, E. (1999). Intergenerational justice and climate change. *Political Studies*, 47(1), 53– 66.
- Parenti, C. (2011). *Tropic of chaos*. Nation Books.
- Postone, M. (1993). *Time, labor, and social domination*. Cambridge University Press.
- Ritchie, H., & Roser, M. (2017). CO2 and greenhouse gas emissions. *Our World In Data*. <https://ourworldindata.org/co2-and-other-greenhouse-gas-emissions>
- Roberts, W. (2017). *Marx's Inferno*. Princeton University Press.
- Saito, K. (2017). *Karl Marx's ecosocialism: Capital, nature, and the unfinished critique of political economy*. Monthly Review Press.
- Schwenkenbecher, A. (2014). Is there an obligation to reduce one's individual carbon footprint? *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 17(2), 168– 188.
- Schmidt, A. (1971). *The concept of nature in Marx*. Verso.
- Shue, H. (1993). Subsistence emissions and luxury emissions. *Law & Policy*, 15(1), 39– 59.
- Shue, H. (2014). *Climate justice*. Oxford University Press.
- Sinnott-Armstrong, W. (2005). It's not my fault. In W. Sinnott-Armstrong & R. Howarth (Eds.), *Perspectives on climate change* (pp. 285– 307). Elsevier.
- Slobodian, Q. (2018). *Globalists: The birth of neoliberalism*. Harvard University Press.
- Smith, J. (2020). *Smart machines and service work*. Reaktion Books.
- Sohn-Rethel, A. (1978). *Intellectual and manual labour*. Humanities Press.
- Soper, K. (2019). *Post-growth living*. Verso.
- Steffen, W., Crutzen, P., & McNeill, J. (2007). The anthropocene: Are humans now overwhelming the great forces of nature? *Ambio: A Journal of the Human Environment*, 36(8), 614– 621
- Stern, N. (2008). The economics of climate change. *American Economic Review*, 98(2), 1– 37.
- Taylor, B. (2019). Alt-right ecology. In B. Forchtner (Ed.), *The far right and the environment* (pp. 276– 293). Routledge.
- Thunberg, G. (2019). *No one is too small to make a difference*. Penguin.
- Tooze, A. (2021). *Shutdown: How Covid shook the world's economy*. Viking.
- United Nations Framework Convention on Climate Change. (2015). Paris agreement. <https://unfccc.int/process/conferences/pastconferences/paris-climate-change-conference-november-2015/paris-agreement>

- Wallace-Wells, D. (2019). *The uninhabitable earth*. Tim Duggan Books.
[Ακατοίκητη Γη. Μια ιστορία του μέλλοντος, Μεταίχμιο 2019]
- Wood, E. M. (2002). *The origin of capitalism: A longer view*. Verso.
- Wood, E. M. (2012). *Ellen Meiksins wood reader*. In L. Patriquin (Ed.)
Leiden: Brill.
- Young, I. M. (2011). *Responsibility for justice*. Oxford University Press.

